

MILAN BÁRTA

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, Česká republika

e-mail: milan.barta@ustrcr.cz

Securitas Imperii 38 (1) 2021: 70–104

<https://doi.org/10.53096/GZST9597>

Lék na všechny nedostatky? Studijně-analytická práce v ministerstvu vnitra v 60. letech 20. století

Abstrakt

V souvislosti se společenským vývojem v komunistickém Československu se také v bezpečnostním aparátu začaly v polovině 60. let 20. století ozývat hlasy volající po zásadních reformách. Podle vzoru Sovětského svazu a na základě pokynu vedení Komunistické strany Československa (KSČ) vznikla v roce 1963 v ministerstvu vnitra studijně-analytická skupina, která byla v roce 1966 rozšířena na Studijní oddělení a v době Pražského jara na počátku srpna 1968 na Studijní ústav. Sdružovala vysoce vzdělané pracovníky, kteří udržovali kontakty s reformisty v řadách KSČ. Proti vedení ministerstva vnitra a Státní bezpečnosti (StB), hájícím pokračování tendencí přísně represivní složky navazujících na 50. léta, prosazovali modernizaci resortu, kde by Státní bezpečnost podstatně omezila svou činnost, především proti občanům Československa, a zaměřovala se hlavně na boj proti zpravodajským službám západních států. Střet vyvrcholil v roce 1968 během Pražského jara, kdy se ministrem vnitra stal Josef Pavel. Reformy připravené Studijním ústavem měly být novým programem reorganizace bezpečnostního aparátu. Následný vstup vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 s definitivní platností rozhodl o tom, že bezpečnostní složky, a zvláště pak StB, zůstanou hlavní oporou režimu spojovanou i nadále především s represemi proti vnitřním oponentům.

Klíčová slova:

1968, Pražské jaro, Státní bezpečnost (StB), Studijní ústav ministerstva vnitra

* Tato studie je institucionálním výstupem projektu „Dějiny státobezpečnostních složek v letech 1953–1968“ Ústavu pro studium totalitních režimů.

A Remedy for all the Lacks? Study-analytical Work in the Ministry of the Interior in the 1960s

Abstract

In context of the social development in communist Czechoslovakia, voices calling for the need for fundamental reforms also began to be heard in the security apparatus in the mid-1960s. Following the example of the Soviet Union and according to the instructions of the Czechoslovak Communist Party (KSC) leadership, a study-analytical group was established in 1963 in the Ministry of the Interior, which was expanded to the Study Department in 1966 and to the Study Institute during the Prague Spring in early August 1968. It brought together highly educated workers who maintained contacts with reformists in the ranks of the Communist Party. Against the leadership of the Ministry of the Interior and the State Security (StB), defending the continuation of the tendencies of the strictly repressive component following the 1950s, they advocated the modernization of the ministry, where the State Security would significantly reduce its activities, especially against Czechoslovak citizens. The conflict culminated in 1968 during the Prague Spring, when Josef Pavel became Minister of the Interior. The reforms prepared by the Study Institute were to become a new program for the reorganization of the security apparatus. The subsequent entry of the troops of the five states of the Warsaw Pact into Czechoslovakia in August 1968 definitively resolved that the security forces, and in particular the StB, would remain the mainstay of the regime, still associated primarily with repression against internal opponents.

Keywords:

1968, Prague Spring, State Security (StB), Study Institute of the Ministry of the Interior

Ministerstvo vnitra (MV) bývá (právem) vnímáno jako jedna z opor komunistického režimu, zejména prostřednictvím Státní bezpečnosti zaměřené na kontrolu společnosti. Tato studie se pokusí odpovědět na otázku, zda existovala reálná snaha tento stav změnit. Téma reforem bezpečnostního aparátu v komunistickém Československu v 60. letech 20. století zůstává dosud v podstatě opomíjeno, či spíše nedocenoeno, patrně proto, že nedošly praktického uplatnění. Následující text ukáže, jak a kde se idea rozsáhlých reforem bezpečnostního aparátu zrodila, jak se vyvíjela a zda vůbec měla šanci na uplatnění v praxi. Ukáže také, že reformní proces, známý jako Pražské jaro, měl hluboké kořeny a nelze jej zredukovat na několik měsíců roku 1968. Ty představují pouze vyvrcholení vývoje postaveného na dlouhodobě se formujících teoretických i společenských základech.

Vznik a počátky (1963)

Začátkem 60. let se komunistický režim v Československé republice, od přijetí nové ústavy v roce 1960 oficiálně socialistické, dostával do krize, která se projevovala především v ekonomické oblasti. Odezvu však našla i v politické sféře, což spolu s nástupem mladší a vzdělanější generace, která si uvědomovala nutnost reforem systému, a se změnami na zahraničněpolitické scéně vedlo k určité liberalizaci režimu. V souvislosti s hledáním východisek z ekonomických problémů se ve druhé polovině 50. let otevřela otázka řízení státních podniků. Vedoucí pracovníci se nově měli stát odborně připravenými profesionály. „Manažerská věda“ a „teorie řízení“ měly za pomoci akademických vzdělávacích metod skloubených s komunistickou ideologií přispět k řešení aktuálních problémů v oblasti ekonomického řízení.¹ Kromě odborných pracovišť Československé akademie věd (ČSAV) a vysokoškolských kateder existovalo mnoho specializovaných resortních ústavů a institucí zkoumajících organizaci práce a zaměřených na podporu technologického rozvoje a moderních metod řízení, jako byl Čs. komitét pro vědecké řízení, Státní komise pro řízení a organizaci a od července 1965 také nově založený Institut řízení. Od poloviny 60. let hrála roli také kybernetika a otázky spojené se zaváděním počítačů do praxe.² V širší míře se v této souvislosti objevoval termín vědecko-technická revoluce.³

1 SOMMER, Vítězslav: Manažerská odysea. Teorie řízení v Československu v padesátých až osmdesátých letech 20. století. *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 3, s. 285–310, konkrétně na s. 287.

2 V roce 1959 vznikl Ústav teorie informace a automatizace ČSAV, existující dodnes, který od roku 1965 vydává časopis *Kybernetika*.

3 Např. RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Svoboda, Praha 1966. K aplikaci termínu v MV srov. *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), f. Organizační a vnitřní správa FMV IV. díl (dále jen A 6/4), inv. j. 1085, Rozkaz ministra vnitra (RMV) č. 27 ze dne 10. 8. 1967, zajišťování vědeckotechnického rozvoje ve Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy.

Současně rostl důraz na celoživotní vzdělávání a rozšiřování znalostí formou odborných kurzů.⁴

Tyto mechanismy, přestože se neprosazovaly jednoduše, se rozšířily do všech oblastí státního a stranického aparátu a staly se součástí oficiální politické doktríny ve spojení s otázkami dobudování socialismu a komunismu.⁵ Jedním z výrazů této tendence byly různé pracovní skupiny, které připravovaly podklady pro stranický aparát a stranické orgány. Tehdejší tajemník právní komise ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) a jeden z protagonistů pozdějšího Pražského jara Zdeněk Mlynář vzpomínal, že se tehdy účastnil stovek nejrůznějších školení a schůzí (v polovině 60. let jich bylo i více než dvacet za měsíc), na kterých přednášel o nutnosti reformovat stávající systém.⁶ Objevovaly se tak nejrůznější studijní a analytické skupiny mající za úkol řešit nejrůznější problémy a problematiky. Stále častěji se v nich objevovali i odborníci působící mimo stranický aparát.

Změny se nevyhnuly ani bezpečnostnímu aparátu podřízenému ministerstvu vnitra, v jehož čele vystřídal Lubomír Štrougal v roce 1961 Rudolfa Baráka. Nový ministr zahájil změny v personálním a organizačním složení resortu i v zaměření činnosti, které měly vést nejen k zefektivnění práce bezpečnostního aparátu, ale i k posílení stranické kontroly v ministerstvu, aby se nemohlo opakovat soustředění moci a politické ambice podobně jako u Baráka.⁷

Politické vedení také rozhodlo o novém zaměření činnosti bezpečnostních složek. Tzv. vnitřní nepřítel (domácí opozice a odpůrci komunismu) byl v socialistické republice oficiálně pacifikován nebo byl pod kontrolou⁸ a do středu zájmů se měly dostat západní zpravodajské služby a jejich domácí pomahači. Na XII. sjezdu KSČ v prosinci 1962 ministr vnitra Štrougal prohlásil, že těžiště operativní činnosti bude přeneseno proti tzv. vnějšímu protivníkovi, tj. proti agenturním sítím zahraničních zpravodaj-

4 K tomu více KOTÁSEK, Jiří – ŠKODA, Kamil: *Teorie vzdělávání dospělých. Vybrané kapitoly*. SPN, Praha 1966.

5 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc*. Barrister & Principal, Brno 2008, s. 616.

6 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremli*. Mladá fronta, Praha 1990, s. 71–73.

7 K tomu více viz KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009, s. 45–48; TOMEK, Prokop: *Kariéra a pád ministra vnitra Rudolfa Baráka*. In: *Sborník Muzea Blansko 2006*. Muzeum Blansko, Blansko 2007, s. 17–36; TÝŽ: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009.

8 V roce 1959 bylo kodifikováno sledování osob, které vítězstvím dělnické třídy byly zbaveny svého dřívějšího nadřazeného postavení na úseku hospodářského a kulturního života. Šlo např. o sedláky, předúnorové politiky, církevní hodnostáře, představitele nekomunistického odboje, navrátilce ze západních států atd., kteří byli souhrnně označováni jako „bývalí lidé“. Viz ABS, f. A 6/4, inv. j. 684, RMV č. 1 ze dne 3. 1. 1959, rozpracování, pozorování a evidování „bývalých lidí“. Označení pocházející z ruštiny bylo v roce 1964 nahrazeno výrazem „nepřátelské osoby“. Viz Tamtéž, inv. j. 935, RMV č. 10 ze dne 17. 2. 1964, evidování nepřátelských osob.

ských služeb. Zdůraznil také sepětí KSČ a ministerstva vnitra s tím, že *strana pohlíží na práci bezpečnosti jako na práci politickou, která je nemyslitelná bez plného a hlubokého uplatnění a dalšího posilování vedoucí úlohy strany*.⁹ V závěrech sjezdu bylo také uvedeno, že je nutné zlepšit řídicí a organizační práci ve složkách všech státních a hospodářských orgánů. Také sekretariát ÚV KSČ proklamoval 3. ledna 1963 další upevňování „vedoucí úlohy strany“ ve Sboru národní bezpečnosti (SNB).¹⁰

Přes konzervativní postoje vedení resortu a Státní bezpečnosti i některých dalších útvarů se reformní tendence začaly dotýkat bezpečnostního aparátu stále citelněji. Byla propuštěna řada příslušníků, kteří se aktivně zapojili do nezákonností 50. let,¹¹ lidé ve velitelských funkcích měli získat patřičné vzdělání, které mnohým z nich do té doby chybělo, od tvrdého postihu opozice se mělo přejít k prevenci a předcházení nepřátelské činnosti atd. Vše se ovšem dělo polovičatě, tyto kroky nebyly dotažené, vždy existovala řada výjimek a pronásledování vnitřních nepřátel zůstávalo ve středu zájmu Státní bezpečnosti. Směřování proti zahraničnímu nepříteli bylo stále spíše kosmetickou stafáží a v praktické práci se nijak výrazně neodrazilo.

V rámci *politicky správného přístupu k bezpečnostní práci* mělo dojít k zakládání studijních útvarů také na jednotlivých součástech ministerstva vnitra.¹² Vedle pobídky z vedení KSČ přišla inspirace i z druhého hlavního zdroje, který ovlivňoval čs. bezpečnostní složky – ze sovětského KGB. Ten na přelomu 50. a 60. let procházel organizačními změnami, mezi něž patřilo zřízení samostatné studijní a analytické skupiny vysokoškolsky vzdělaných pracovníků, které přímo řídil předseda KGB.¹³ Podobně tomu bylo na rozvědce nebo vojenské kontrarozvědce i na některých regionálních pracovištích. Vzhledem k tomu, že na rozdíl od KGB zajišťovalo čs. ministerstvo vnitra širokou šká-

9 Diskuze ke zprávě ústředního výboru XII. sjezdu KSČ. *Rudé právo*, 8. 12. 1962, s. 4.

10 Vedoucí komunističtí funkcionáři se od února 1948 snažili v praxi aplikovat tzv. přímé řízení Bezpečnosti stranou, nejvyšší státní orgány (vláda a parlament) tak byly odsunuty až na druhé místo. Svědčí o tom např. pravidelné informace o plnění usnesení politického byra ÚV KSČ projednávané na schůzích kolegia ministra vnitra nebo úvodní formulace stěžejních dokumentů (rozkazů ministra vnitra, plánů práce apod.), odkazující na rozhodnutí politického vedení.

11 Nezákonnosti 50. let byly v té době chápány jako důsledek narušení vedoucí úlohy KSČ nebo nesprávné uskutečňování stranických rozhodnutí a fakticky spojovány především s politickými procesy s komunisty (ožehavou otázkou přitom zůstával proces se Slánským a spol.). Za jejich viníky byla posléze označena především Státní bezpečnost, v menší míře pak justice. V reakci na to se ve druhé polovině 50. let pojem socialistická zákonost stal jakousi mantrou, která měla naznačovat konec tohoto období a vše správné. Cesta k obnově socialistické zákonosti měla proto vést přes znovuupevnění či prohloubení vedoucí úlohy komunistické strany v justici a Bezpečnosti.

12 ABS, f. Organizační a vnitřní správa FMV II. díl (dále jen A 6/2), inv. j. 520, Návrh na organizaci studijní činnosti v MV, 15. 1. 1962.

13 KOKURIN, A. I. – PETROV, N. V.: *Lubjanka: VČK – OGPU – NKVD – NKGB – MGB – MVD – KGB. 1917–1991. Spravočnik*. Fond Demokratija, Moskva 2003, s. 131–132. Viz také <https://lib.memo.ru/media/book/3985.pdf> (citováno k 7. 4. 2021).

lu úkolů a řídilo velké množství podřízených součástí, z nichž ne všechny souvisely s bezpečnostní problematikou (především řízení národních výborů), nebylo u nás doporučeno vytvářet jediný specializovaný útvar podřízený přímo ministři, ale spíše síť decentralizovaných skupin. Dva pracovníci měli působit přímo v sekretariátu ministra, další v sekretariátu prvního náměstka (se zaměřením na StB) a jiné skupiny na dalších složkách podřízených MV (Veřejná bezpečnost, rozvědka, nápravná zařízení atd.).¹⁴ Jinak však měla práce skupin kopírovat činnost sovětských vzorů.

V březnu 1962 se uskutečnil průzkum stávajícího stavu. Nejlepší situace panovala u Veřejné bezpečnosti (VB), kde fungovaly studijní skupiny při jednotlivých odborech Hlavní správy VB i na dalších pracovištích, které zkoumaly např. otázky recidivy pachatelů trestné činnosti nebo otázky kriminality mládeže. Přímou ukázkově pak pracoval Kriminalistický ústav se čtyřmi desítkami zaměstnanců, kde byla díky specifické činnosti studijní a analytická práce na vysoké úrovni. Na Správě nápravných zařízení (SNZ) řídící vězeňství zase existovalo oddělení zaměřené na studium výchovné práce mezi vězni. Nejhorší situace naproti tomu panovala u Státní bezpečnosti, kde měla být podle sovětského vzoru studijní práce využívána nejvíce. Teoretickým a analytickým rozborům zde nebyla věnována taková pozornost, zaměřena byla spíše na praktickou činnost, *jak si ji vynutil sám život*.¹⁵ Na centrálních i na krajských správách MV existovaly menší či větší útvary, které vyvíjely určitou studijní činnost, nejdále byl Archivní a studijní ústav (fakticky archiv ministerstva),¹⁶ začleněný do I. zvláštního odboru MV. Další otázky studijního charakteru se řešily vytvářením nejrůznějších komisí. Většinou šlo o zpracovávání svodků, souhrnných informací, přípravu školení atd. V podstatě živelný a nekontrolovaný způsob vzniku komisí ovšem vedl k tomu, že jejich práce trpěla řadou problémů, od nevyjasněného postavení v rámci mateřských útvarů přes nedostatečnou odbornou přípravu pracovníků, neexistující metodiku práce a slabou koordinaci až po neujasněnost úkolů i kompetencí, což mnohdy vedlo k formálnosti

14 ABS, f. A 6/2, inv. j. 520, Návrh na organizaci studijní činnosti v MV, 15. 1. 1962.

15 Tamtéž, Rozbor dosavadního stavu studijní činnosti v ministerstvu vnitra, 9. 3. 1962.

16 Archivní a studijní ústav (někdy jen Studijní ústav) vznikl pro správu účelově shromážděných dokumentačních materiálů po únoru 1948. Zahrnoval fondy k nejrůznějším institucím i jednotlivcům, které byly považovány za důležité ze státněbezpečnostního hlediska (z období první republiky, emigrace v Londýně, okupační správy i materiálů po roce 1945). Jeho úkolem bylo vyhledávat, soustřeďovat a zpřístupňovat archivní materiály pro potřeby operativních součástí MV. Od počátku 60. let byly do Studijního ústavu předávány též organicky vzniklé soubory dokumentů některých složek ministerstva vnitra považované za zvláště důležité. V roce 1962 disponoval Studijní ústav 172 archivními fondy. V roce 1966 byl zřízen Centrální archiv ministerstva vnitra ČSSR (přímý předchůdce pozdějšího Archivu ministerstva vnitra ČR). Vzhledem k materiálům v něm uloženým se stal důležitým partnerem studijně-analytické skupiny.

jejich působení. Závěry z prověrky nebyly povzbudivé; zatímco u VB dosavadní situace vyhovovala, u StB bylo třeba přikročit k zásadní reorganizaci.¹⁷

Přesto se doporučoval opatrný a pozvolný postup. V první etapě měli být na změny připraveni náčelníci jednotlivých součástí, řada vedoucích pracovníků podobné aktivity totiž brala jen jako nutné zlo. Na druhé straně se studijně-analytické práci připisovala téměř samospasitelská role s tím, že se od ní všeobecně očekává, že vyřeší všechny problémy a že bude lékem na všechny nedostatky práce v MV.¹⁸ Vybudováno mělo být také centrum studijní práce. Hlavní pozornost měla být věnována Státní bezpečnosti a až po stabilizaci situace v tomto sektoru měly na řadu přijít další součásti ministerstva vnitra. Dosavadní studijní útvary měly zůstat zachovány (přestože zjevně nevyhovovaly), případně pokud byly potřeby a podmínky, měly být vytvářeny nové. Novinkou se měla stát koordinace jejich práce v čele se speciálně k tomu vybudovaným útvarem v dikci ministra vnitra a stanovení plánů činnosti ne na rok, jak bylo tehdy obvyklé, ale v delším časovém horizontu. Základem studijní skupiny se měli stát dva pracovníci působící u sekretariátu ministra vnitra.¹⁹ K nim přibylo dalších pět pečlivě vybraných lidí z nejdůležitějších součástí aparátu MV (zástupce náčelníka I. správy MV pplk. Josef Jindřich, náčelník Správy VB Hradec Králové pplk. Jaroslav Rybař, náčelník štábu správy Vnitřní stráže plk. Bohumil Laita, náčelník VI. zvláštního odboru MV mjr. Miloš Sviták, referentka sekretariátu ministra vnitra npor. Anna Forbelská). Tito lidé měli skupinu posílit na dobu několika týdnů, jejich úkolem bylo stát jako vedoucí (tajemníci) v čele účelově připravených komisí, zhodnotit dosavadní studijní činnost a provést rozbor materiálů a zdrojů, z nichž vychází. Na tomto základě měli potom připravit plán centrálně řízené studijně-analytické práce v MV, stejně jako náplň činnosti a kádrové obsazení nového orgánu, který ji měl řídit.

Na počátku února 1963 kolegium ministra (jako nejvyšší vnitroresortní poradní orgán ministra) kolem členů této skupiny účelově vytvořilo komisi, kterou podřídilo náměstkovi Jaroslavu Klímovi, a pověřilo ji zpracováním výhledu činnosti MV do roku 1970. Šlo o reakci na výsledky XII. sjezdu KSČ, který přijal usnesení o hlavních směrech vývoje společnosti do roku 1970. Vznikl tak obsáhlý dokument nazvaný *Úloha a postavení MV v systému socialistického státního aparátu v současných podmínkách vývoje naší společnosti a orientace jeho další činnosti*, k němuž patřily výhledy činnosti jednotlivých součástí aparátu MV a výhled činnosti MV na úseku státní správy, předložené kolegiu

17 ABS, f. A 6/2, inv. j. 520, Rozbor dosavadního stavu studijní činnosti v ministerstvu vnitra, 9. 3. 1962.

18 Tamtéž, f. Ústřední zpracovatelská komise MV ČSSR (dále jen ÚZK), sign. 1-3/IV, Návrh postupu při budování analyticko-studijní činnosti na ministerstvu vnitra, 22. 8. 1962.

19 ABS, f. A 6/2, inv. j. 520, Rozbor dosavadního stavu studijní činnosti v ministerstvu vnitra, 9. 3. 1962.

v polovině července 1963. V této podobě se jednalo o podrobné rozborů předložené k připomínkování, nešlo zdaleka o konečnou verzi textu, počítalo se s dlouhým a podrobným připomínkovým řízením jak v rámci resortu po linii jednotlivých náměstků, tak po stranické linii (Hlavní výbor KSČ na MV, XI. oddělení ÚV KSČ²⁰) i u sovětského KGB. Počítalo se s tím, že výsledná zpráva určená pro stranické vedení nakonec shrne pouze zobecňující závěry.²¹

Jednalo se o první větší koncepční práci tohoto typu vypracovanou v komunistickém bezpečnostním aparátu. Výsledky později opakovaně sloužily jako podklady pro změny v organizaci i činnosti resortu, např. v prosinci 1963 pro usnesení Předsednictva ÚV KSČ o jednotné kontrarozvědce, na jehož základě byl vydán rozkaz ministra vnitra (RMV), který stanovil novou organizační strukturu Státní bezpečnosti: *Výsledkem rozboru dosavadní činnosti bylo zjištěno, že zaměření a organizační struktura vytvořená v ministerstvu vnitra v roce 1954 neodpovídají v současné době kladeným požadavkům, neboť neumožňují nutné soustředění sil a prostředků a jejich účelné rozmístění a zároveň neúměrně rozšiřují počet řídicího a administrativního aparátu v poměru k vlastním výkonným silám.*²²

Ve druhé polovině roku 1963 bylo jasné, že podobné ad hoc vytvářené komise nejsou pro řešení stěžejních otázek součástí ministerstva nejlepším řešením. Připravoval se proto vznik stále a institucionálně ukotvené studijní a analytické skupiny. V maximální míře k tomu měly být využity dosavadní organizační a personální struktury. Na počátku listopadu 1963 přijalo kolegium ministra vnitra rozhodnutí o zřízení studijní a analytické skupiny (vlastně dodatečně, vznikla zpětně k 1. listopadu) se zdůvodněním: *V závěrech XII. sjezdu KSČ byla zdůrazněna nutnost zlepšit řídicí a organizátorskou práci, zdokonalovat metody a kvalitu práce řídicího a správního aparátu, zvyšovat náročnost, důslednost a odpovědnost pracovníků, posilovat vědeckou úroveň celého systému řízení soustavným poznáváním společenských procesů a ekonomických zákonitostí a vymyčovat z řídicí činnosti subjektivismus a administrativní formy. Tyto úkoly na úseku řídicí práce je třeba plně realizovat i na MV. Základní předpoklad zlepšení řídicí práce je nutno spatřovat v posílení vědecké úrovně celého systému řízení, metod a forem práce bezpečnostního aparátu. Postavení řízení na vědecký základ vyžaduje vypracovat*

20 XI. (od roku 1965 pak VIII.) oddělení ÚV KSČ – státně administrativní, mající na starosti záležitosti armády, bezpečnosti, Lidových milic, soudů a prokuratury. V jeho čele stál od roku 1960 přívrženec prezidenta Antonína Novotného, konzervativní Miroslav Mamula.

21 ABS, f. Studijní ústav MV (dále jen A 1), inv. j. 28, Výhled činnosti MV do roku 1970, 12. 7. 1963.

22 Tamtéž, f. A 6/4, inv. j. 925, RMV č. 46 ze dne 28. 12. 1963, vytvoření jednotné kontrarozvědky v MV.

*jednotnou koncepci studijní a analytické práce a tuto činnost potom metodicky centrálně řídit jedním orgánem.*²³

V podstatě tak prohlášení shrnovalo, že MV reagovalo na požadavky kladené (nejen) na něj politickým vedením. XII. sjezd KSČ proběhl ale již na počátku prosince 1962,²⁴ a tak dlouhá doba, jež do schválení centrální studijní a analytické skupiny (SAS) uplynula, ve spojení s nejistým postupem nesvědčí o koncepční činnosti, ale spíše o bezradnosti, s jakou na nejnovější trend MV reagovalo.

Tajným rozkazem č. 36 z roku 1963 následně ministr Lubomír Štrougal zřídil studijní a analytickou skupinu jako součást MV, plán její práce měl schvalovat přímo ministr.²⁵ Stanovil současně její základní úkoly: 1) připravovat podklady a stanoviska pro ministra vnitra k jeho řídicí činnosti a rozhodování otázek v jeho kompetenci; 2) sledovat a pomáhat propracovávat dlouhodobé koncepce činnosti MV a zkoumat vztahy mezi jednotlivými složkami MV. Věnovat pozornost stěžejním otázkám, které souvisejí se stavem a dalším vývojem společnosti, formulovaným ve stranických dokumentech, aby byly do praktické činnosti MV správně přenášeny pokyny komunistické strany; 3) propracovávat základní problémy výchovného působení aparátu ministerstva vnitra na veřejnost, aby v souladu s linií strany pomáhal vychovávat občany k respektování socialistické zákonnosti, k dodržování právního řádu a k prohlubování a upevňování socialistické demokracie;²⁶ 4) rozpracovávat základní obsahové a metodické otázky studijní a analytické práce MV.

Podle vzoru z jiných pracovišť i na základě zkušeností z MV se mělo pracovat za pomoci komisi, na určitou dobu ustavených na jednotlivých součástech a z pracovníků různých složek ministerstva. Náčelníkům všech součástí bylo proto uloženo studijní a analytické skupině všestranně pomáhat a na vyžádání jí poskytovat zaměstnance. Uvedené komise shromažďovaly podklady, ať již ve formě dokumentů, nebo formou rozhovorů. Pracovníci SAS měli na jejich činnost dohlížet, koordinovat ji a zpracovávat souhrnné výsledné zprávy. Takto získaný materiál měl být podkladem pro důkladnou

23 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra II. díl (dále jen A 2/2), inv. j. 1256, Vytvoření studijně analytické skupiny ministerstva vnitra, 4. 11. 1963.

24 XII. sjezd KSČ proběhl ve dnech 4.–8. 12. 1962, účastnilo se jej 1662 delegátů. Probíraly se na něm především ekonomické problémy, přijal ale také mj. usnesení o hlavních směrech vývoje společnosti do roku 1970 a usnesení o prověření nedořešených případů porušení socialistické zákonnosti během politických procesů.

25 ABS, f. A 6/4, inv. j. 915, RMV č. 36 ze dne 1. 1. 1963, zřízení studijní a analytické skupiny ministerstva vnitra.

26 Země východní a střední Evropy, patřící do sovětské zóny vlivu, se po válce označovaly jako lidové demokracie. Termín „socialistická demokracie“ potom představoval „vyšší“ stadium, kdy vedoucí úlohu v demokratických státech získaly komunistické strany. Tento termín v podstatě nerozporovali ani reformní komunisté, kteří mluvili o „demokratickém komunismu“.

analýzu, výsledná zpráva neměla zpravidla postihovat jen řešený problém nebo situaci, ale i jejich příčiny a možnost dalšího vývoje.

Na druhou stranu studijní a analytická skupina nedisponovala žádnou rozhodovací pravomocí, byla vytvořena pouze jako čistě poradní orgán. Plánovaný početní stav SAS činil 20 lidí. O jejím významu svědčí i to, že postavení vedoucího mělo být srovnatelné s náčelníkem operativní správy (navrhovaný plat byl 3 500 Kčs měsíčně), dále ji měli tvořit zástupce náčelníka, 14 studijních pracovníků (na úrovni náčelníků odborů operativních správ, s platem 2 080–2 580 Kčs měsíčně), starší referenti specialista-dokumentace a specialista-překladatel (odpovídající náčelníku oddělení operativní správy), starší referent a písařka (kromě ní měli mít všichni pracovníci důstojnické hodnosti).²⁷ Pocházet měli z různých složek (StB, VB, vojska MV, státní správa, technický a ekonomický úsek). Náčelníkem byl jmenován Stanislav Padrůněk, jemuž bylo uloženo připravit koncepci práce, statut a návrh budování studijních útvarů. Skupina dále měla dokončit výše zmiňovaný výhled práce ministerstva do roku 1970 a připravit plán práce na rok 1964 (to vše měla stihnout na samém konci roku 1963!).

Zde je namístě zastavit se blíže u osoby Stanislava Padrůňka. Patří mezi nedocenené a neprávem opomíjené pracovníky komunistického ministerstva vnitra, můžeme ho přitom směle zařadit k nejschopnějším a vizí obdařeným funkcionářům, což v té době zdaleka nebylo pravidlem. Narodil se 26. listopadu 1923 v Záluží u Budislavi v okrese Tábor. Těsně před začátkem války dokončil školní docházku, za okupace se vyučil strojním zámečníkem u pobočky firmy Moravské akciové strojírny v Sezimově Ústí, kde potom pracoval jako nástrojař. Vstup do SNB uvádí k 13. červnu 1945, o devět dní později se stal členem KSČ. Zapojil se do obsazování pohraničí v jižních Čechách a pomáhal střezit německé zajatce. Poté prošel osvětovým kurzem a v letech 1945–1947 působil jako osvětový důstojník u Zemského velitelství SNB v Praze. V listopadu 1947 dobrovolně odešel jako osvětový důstojník k pohraničním útvarům na Slovensko v době bojů s ukrajinskými nacionalisty (tzv. banderovci). Podílel se na komunistické agitaci a na zakládání ilegálních stranických buněk v SNB. Po únoru 1948 absolvoval Ústřední politickou školu KSČ. V letech 1949–1950 pracoval jako politický pracovník v oddělení BP/2 Prezidia pro bezpečnost (jako organizační tajemník vedení útvarových organizací na MV), poté se stal tajemníkem stranického vedení pohraničního útvaru 9600, kde působil do prosince 1950. Na přelomu let 1950/1951 byl, zřejmě v souvislosti

27 ABS, f. ÚZK, sign. 1-3/IV, Vytvoření studijně analytické skupiny ministerstva vnitra, Příloha III, 4. 11. 1963. Kolem postavení pracovníků skupiny a výše jejich platů se vedly dlouhé diskuze, zda se nejedná o přemrštěné požadavky. Původně se přitom, zřejmě podle sovětského vzoru, uvažovalo o hodnosti generál-majora pro vedoucího skupiny a hodnostech plukovníků pro její další členy.

s čistkami ve vedení bezpečnostního aparátu, nakrátko zařazen coby výkonný orgán ke Krajskému velitelství Národní bezpečnosti Praha. Do roku 1953 potom působil v politickém sekretariátu ministerstva národní bezpečnosti. Po spojení ministerstva národní bezpečnosti s ministerstvem vnitra zaujal v říjnu 1953 místo tajemníka sekretariátu Hlavního výboru útvarových organizací KSČ (HV KSČ) v MV. V polovině dubna 1955 byl jmenován náčelníkem nově zřízené zvláštní správy MV zajišťující utajované spojení a šifrovou službu. Zabýval se nejnovějšími dějinami a soudobou politikou, v polovině 50. let začal studovat Filozoficko-historickou fakultu Univerzity Karlovy, kombinace dějiny KSČ a historie. V roce 1960 se stal promováním historikem. V květnu 1960 byl povýšen do hodnosti podplukovníka. Dne 30. června 1962 přešel na vedení nově vytvořené studijní a analytické skupiny MV, ze které zakrátko vytvořil vysoce odborné pracoviště prosazující významné změny v ministerstvu vnitra. Jeden z pracovníků SAS, Pavel Kunštát, ho charakterizoval slovy: *Padrůněk jako náčelník vystupoval korektně a brzy mi bylo zjevné, že jde o člověka neobyčejného intelektu a schopností, zejména po organizační stránce. Imponovalo mi jeho široké vzdělání, schopnost postřehnout v odborných otázkách, a to i v těch, které blížeji neznal, klíčové a rozhodující momenty. [...] Navíc věci neponechával náhodám, všechny názory a návrhy okamžitě prověřoval u dalších pracovníků a nebylo snadné přijít k němu s nějakými nepřipravenými či nepromyšlenými představami. Zvláště vynikal jako organizátor práce a přímý stylizátor organ[izačních] opatření, návrhů, námětů a nejrůznějších prací.*²⁸ Patřil k podporovatelům reformního procesu, podílel se na přípravě akčního programu KSČ. Dne 21. června 1968 byl jmenován novým prvním náměstkem ministra vnitra a 1. července povýšen na plukovníka. Do funkce se mu prý nechtělo, za svůj úkol považoval přípravu reformem, místo přijal až po dlouhém přesvědčování svým dlouholetým přítelem Josefem Pavlem.²⁹ O dva měsíce později během invaze vojsk Varšavské smlouvy zhatil plány spiklenců z řad StB na převzetí budovy ministerstva vnitra na Letné. Sovětskými vojáky byl spolu s Jiřím Hoškem³⁰ vzápětí v budově internován, později byli s dalšími třemi reformními funkcionáři přepraveni letadlem na sovětskou vojenskou základnu u Drážďan. Do Prahy se vrátili 6. září. Nový ministr vnitra Jan Pelnář ho vyzval k rezignaci. Formálně byl Padrůněk odvolán z funkce až v prosinci 1968. Potom pracoval jako zástupce náčelníka kriminalistického ústavu MV, na podzim 1969 byl postaven mimo službu, z MV byl propuštěn

28 Tamtéž, sign. 1-3/I, Poznatzky o činnosti SAS MV (Stud[ijního] ústavu MV) v letech 1964–1969, autor Pavel Kunštát, 27. 8. 1969.

29 Tamtéž.

30 Jiří Hošek patřil k dalším výrazným postavám studijní a analytické skupiny. K jeho osobě více viz BÁRTA, Milan: Moucha v pavučině. Kariera Jiřího Hoška v komunistickém ministerstvu vnitra. In: *Sborník archivu bezpečnostních složek*, č. 10. ABS, Praha 2012, s. 143–169.

v červnu 1970. Různé prověřovací a vyšetřovací komise (od stranických po zřízené ministerstvem vnitra pro prošetření událostí let 1968–1969) se snažily dokázat, že se záměrně podílel na destabilizaci ministerstva vnitra a přípravě kontrarevoluce v Československu. Odmítal obvinění ze sabotáže a zneužití pravomoci veřejného činitele, obhajoval myšlenky Pražského jara i práci Studijního ústavu a ostře se stavěl proti okupaci ČSSR. Ani poté na něj StB nezapomněla, pozorovací svazek s krycím jménem „Patron“ na něj byl veden až do roku 1989. Počátkem roku 1990 se nakrátko vrátil na ministerstvo vnitra jako předseda odborné komise ministra Richarda Sachera. Zemřel 6. srpna 1991 v Praze.³¹

Studijní činnost (1964–1967)

Vlastní činnost SAS se dá rozdělit zhruba do tří úseků – let 1963–1965, kdy se skupina formovala a pracovala na koncepci studijní a analytické činnosti; let 1966–1967, což je doba vytváření velkých plánů na reorganizaci bezpečnostní služby; a období roku 1968 a částečně ještě i roku 1969, do něhož spadá největší vzepětí a snaha o uvádění plánů reforem v praxi, především v době Pražského jara po nástupu Josefa Pavla do funkce ministra vnitra, ale i prudký pád po invazi vojsk Varšavské smlouvy.

V letech 1963–1965 se hledala koncepce činnosti, fakticky totiž chyběly jakékoli materiály, vzory (k dispozici byly pouze obecné informace o činnosti studijní skupiny při sekretariátu KGB v Moskvě) a teoretické studie. Velká důležitost byla proto příslušníky skupiny přikládána spolupráci s podobně zaměřenými pracovišti i jejich zaměstnanci vně resortu, což nebylo v té době úplně obvyklé. Od počátku byli lidé z SAS v kontaktu se Střediskem mechanizace a automatizace Československé lidové armády (ČSLA), úzkou spoluprací navázali s ČSAV, Filozofickou či Právnickou fakultou Univerzity Karlovy nebo Vysokou školou politickou ÚV KSČ. Vazby na tyto instituce měli i díky tomu, že řada členů skupiny dříve působila ve stranickém aparátu ministerstva nebo na různých sekretariátech. Spolupráce probíhala formou setkání, konzultací, výměnou literatury, ale i objednávkami textů nebo přednášek. Navázali tak úzké kontakty s mnoha tzv. progresivisty a budoucími ideovými podporovateli nebo přímo aktéry obrodného procesu, např. Zdeňkem Mlynářem, Zdeňkem Jičínským, Jaroslavem Klofáčem, Františkem Šamalíkem, Viktorem Knappem, Ladislavem Křížkovským atd., přičemž s některými měli velmi blízké vztahy. Bohužel v dochovaných materiálech chybí bližší informace o tom,

31 Více viz KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Mini-stři a jejich náměstci*, s. 132–134.

co konkrétně z jejich teorií pracovníky studijní a analytické skupiny zaujalo a zda oni naopak nepřijali nějaké myšlenkové podněty od příslušníků ministerstva vnitra.

Velká pozornost byla přirozeně věnována také odborné literatuře domácí i zahraniční proveniencí včetně těžko dostupných západních textů. To samozřejmě v tehdejší Československu nebylo pravidlem, pro ministerstvo vnitra však bylo snadné tyto tisky sehnat. Jednalo se ponejvíce o texty věnující se nejnovějším trendům v organizaci i praktické činnosti bezpečnostních aparátů. Pracovníci skupiny se je snažili v překladech nebo formou excerpt zpřístupnit funkcionářům čs. bezpečnostního aparátu. Odebírali proto domácí i zahraniční periodika, obraceli se na knihovny předních vědeckých ústavů i knihovnu KSČ, nedostupné zahraniční časopisy zasílala i cenzurní Hlavní správa tiskového dohledu, řízená ministerstvem vnitra. V rámci skupiny záhy vzniklo dokumentační středisko, které postupně soustředilo vlastní velmi početný fond odborné a politické literatury, obsahující i některé unikátní tisky. Již v roce 1964 pracovníci střediska excerptovali 71 domácích i zahraničních periodik, z nichž jednou týdně připravovali informační *Přehled*. V témže roce se začalo s vydáváním vlastního sborníku s názvem *Studie, informace, komentáře*, který vedle studií a článků obsahoval i tematické bibliografické soupisy. Nejprve šlo většinou o překlady zahraničních autorů, později přibýly i texty vlastních a externích pracovníků.³² Periodikum mělo zpočátku náklad 450 kusů, později se toto číslo zvýšilo na 600, určeno bylo pouze pro pracovníky resortu, především ve vedoucích funkcích.

Kromě vytváření skupiny, koncipování jejího statutu a náplně činnosti se pracovalo na dokončení plánu ministerstva vnitra do roku 1970 a s tím spojených výhledů práce jeho jednotlivých součástí. Tyto materiály se potom staly základem změn, které se SAS snažila prosazovat. Zde se projevila největší slabina skupiny, spočívající v tom, že se jednalo pouze o poradní orgán bez výkonné moci. V polovině 60. let však nebylo možné v prostředí tehdejšího konzervativního vedení provést výraznější reformy práce ministerstva vnitra, a pokud došlo k nějakým změnám, byly nakonec pouze formálního nebo organizačního rázu a na činnost resortu tak prakticky neměly vliv.

Po dokončení těchto základních úkolů se skupina začala věnovat dalším aktuálním tématům, jejichž rozpracováním v dlouhodobém časovém horizontu byla SAS pověřena. Šlo např. o rozbor trestné činnosti mládeže a úkoly bezpečnostního aparátu v boji s tímto jevem, sepětí odborné teorie a praxe v práci příslušníků SNB, metody

32 Např. první číslo z roku 1966 obsahovalo studie Zdeňka Mlynáře *Politika, demokracie a vědecké řízení společnosti za socialismu* a Viktora Knappa *O možnosti použití kybernetických metod v právu*. Jako doplňující materiál byly otištěny texty o vézeňství ve Švédsku, vojenské rozvědce USA a zprávy redakce (o výzkumném ústavu Hlavní správy Veřejné bezpečnosti a o připravovaném kurzu k otázkám vědecké organizace řídicí práce) a pravidelná bibliografie.

preventivně výchovné práce, otázky racionalizace řízení a výkonu služby (k tomu patřily i základy pro zavádění počítačů do práce SNB), podklady pro nový zákon o SNB, činnost součástí MV za branné pohotovosti státu atd. Vedle podobně široce pojatých problematik patřilo k práci skupiny i zpracovávání stanovisek k důležitým otázkám předkládaným kolegiu MV, se sekretariátem ministra její členové pracovali na přípravě uplatňování usnesení orgánů ÚV a vlády na práci Bezpečnosti, shromažďovali podklady na porady a pro projevy ministra apod. Dlouhodobé koncepční práce se tak střídaly s aktuálními úkoly. Pracovníci skupiny také připravovali zásady organizační výstavby a činnosti studijních útvarů v MV.³³

Přestože vedení navenek s prací skupiny vyjadřovalo spokojenost, v praktické práci resortu se, jak bylo uvedeno, výsledky její činnosti tak výrazně neprojevovaly. Do značné míry za to mohla nedůvěra a odmítavý postoj většiny vedoucích funkcionářů Bezpečnosti. Pokud práce SAS vycházela z praktické činnosti nebo aktuálních potřeb bezpečnostního aparátu, byly výsledky po zpracování připomínek akceptovány, snahám o dlouhodobější, teoretickými doklady podložené změny zaměření resortu však nebylo dopřáno sluchu.

Za symptomatické je v tomto směru možné považovat jednání kolegia ministra vnitra v polovině září 1964 o návrhu zásad studijně-analytické práce v celém resortu. Jak bylo zmíněno dříve, v té době v útvech podřízených ministerstvu vnitra existovala řada nejrůznějších útvarů zabývajících se alespoň okrajově studijní činností s více než 200 tabulkovými pracovníky. Podle kritické zprávy SAS však na těchto pracovištích ve skutečnosti působilo mnohem méně lidí, často s nedostatečnou kvalifikací (sama SAS měla na konci roku jen 16 pracovníků z 20 plánovaných), chyběla jim koncepce činnosti i jednotné řízení atd. Náčelníci je využívali v podstatě jen jako zdroj informací a ke kontrolní činnosti, jejich úkoly se tak do značné míry překrývaly s prací inspekce jednotlivých náčelníků nebo jejich sekretariátů.³⁴ SAS přišla s návrhem na vytvoření sítě centrálně řízených pracovišť, která by se do značné míry stala jednotlivým funkcionářům partnerem, nikoli podřízenou složkou. Takový návrh neměl v podmínkách panujících v polovině 60. let na ministerstvu vnitra šanci na přijetí. Bylo rozhodnuto i nadále vycházet z potřeb jednotlivých součástí MV, tzn. zachovat stávající podřízenost jednotlivým náčelníkům. Studijní a analytická skupina fakticky měla zůstat izolovaným útvarem. I zde je vidět, že tolik proklamovaná studijně-analytická práce měla mít spíše

33 ABS, f. A 1, inv. j. 91, Plán práce studijní a analytické skupiny ministerstva vnitra na rok 1965, 15. 12. 1964.

34 Tamtéž, Zpráva o činnosti studijní a analytické skupiny ministerstva vnitra za II. pol[oletí] 1964, 15. 12. 1964.

kosmetickou a formální formu, ukazovanou navenek, ale pokud šlo o zasahování do pravomocí jednotlivých náčelníků, nesetkávala se s pochopením.³⁵

Pamětníci se shodují na tom, že problémy spojené se vznikem studijní a analytické skupiny včetně personálního obsazení se podařilo vyřešit až v roce 1965 a na konci uvedeného roku tak bylo možné zahájit řádnou činnost. V té době měli před sebou pracovníci SAS sedm hlavních cílů: upřesnění organizační struktury MV, vymezení dělby práce mezi VB a StB, stanovení koncepce práce VB a postavení národních výborů v bezpečnostním systému, příprava nového statutu MV i jednotlivých oborových složek (StB, VB, Sboru nápravné výchovy /SNV/, požární ochrany atd.), vypracování organizačních řádů štábních útvarů a útvarů služeb i jednotlivých útvarů výkonného aparátu.

Činnost skupiny přinesla zřejmě první výraznější vliv na praktickou organizaci aparátu MV v roce 1966. Tehdy došlo ke změně v organizaci centrálních složek Bezpečnosti, největší dopad mělo znovuzřízení Hlavní správy StB, kam byly začleněny (s výjimkou rozvědky) veškeré operativní součásti StB.³⁶ Na regionální úrovni současně zanikly krajské správy MV a vznikly krajské správy SNB. Jedním z podkladů pro tyto změny byly i práce SAS, zvláště výše zmiňovaná výhledová studie. V úvodu zdůvodnění tohoto kroku se autoři odvolávají na usnesení ÚV KSČ (ne na vládu!), dále píše o „rozvoji socialistické společnosti“ a „zvýšení úrovně řídicí práce“. Došlo i k jiným změnám v centrále SNB, kde vznikly další správy (kádrová a organizační správa, hospodářská správa, správa spojení, vnitřní správa), dominovala tu snaha o slučování jednotlivých součástí do větších a logicky uspořádaných celků. Změnilo se i zařazení studijní a analytické skupiny, která byla začleněna do vnitřní správy, přímo podřízené ministru vnitra.

Koncem roku 1966 byly vydány ještě *Zásady pro uspořádání řídicí činnosti v SNB a SNV*, které definovaly organizaci a úkoly ministerstva vnitra a útvarů StB.³⁷ Ani tyto kroky nebyly pracovníky skupiny považovány za konečné, pouze za první etapu reorganizace bezpečnostní práce, která podle nich vyžadovala značné změny.

Příslušníci SAS se snažili, aby v práci Bezpečnosti nebyl kladen důraz především na praktický výkon, jak tomu bylo dosud, ale vedle toho i na teoretickou odbornou a vzdělávací přípravu. Většinou šlo o Padrůňkem pečlivě vybrané, zpravidla vysokoškolsky vzdělané pracovníky s dlouholetou praxí, přičemž samozřejmostí u nich bylo rozšiřování znalostí samostudiem či dálkovým studiem. Právnickou fakultu Karlovy

35 ABS, f. A 2/2, inv. j. 1268, Zásady organizační výstavby a činnosti studijních útvarů v MV, 15. 9. 1964.

36 Tamtéž, f. A 6/4, inv. j. 1030, RMV č. 12 ze dne 24. 3. 1966, organizační změny v centrále, krajích a okresech. Zatímco po skončení éry velkých politických procesů byla tendence rozměšňovat útvary StB, od počátku 60. let znovu docházelo k jejich koncentrování, byť již ne v takové míře.

37 Tamtéž, inv. j. 1054, RMV č. 36 ze dne 1. 12. 1966, zásady pro uspořádání řídicí činnosti ve Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy.

univerzity absolvovali Miroslav Krčma, Jan Peřina či Jaroslav Hájek, historii vedle Stanislava Padrůňka vystudoval František Koudelka apod. To v té době na ministerstvu vnitra zdaleka nebylo obvyklé, spíše naopak.³⁸ Pracovníci byli vybíráni tak, aby zastupovali všechny důležité složky podřízené ministerstvu vnitra, Josef Vlček přišel od Pohraniční stráž, Jaroslav Hájek ze sekretariátu ministra, Jiří Hošek dokončil studium Vysoké stranické školy při ÚV KSČ, Miroslav Krčma reprezentoval Správu nápravných zařízení, Josef Večerník zastával post vedoucího odboru boje proti americké rozvědce na II. správě, Pavel Kunštát měl dlouholeté zkušenosti s prací Veřejné bezpečnosti, Jan Peřina získal právní praxi na vnitřní správě atd. Šlo o lidi, kteří byli na vrcholu sil, v naprosté většině jim bylo mezi 40 a 50 lety. Řada z nich nastoupila k ministerstvu vnitra bezprostředně po skončení války, měli tedy dlouholetou praxi, zpravidla dosáhli hodnosti major/podplukovník. Datum jejich přijetí k MV se zpravidla krylo s dobou vstupu do KSČ, často také absolvovali nejrůznější stranické kurzy nebo školy (včetně VUML nebo Vysoké školy stranické při ÚV KSČ), někteří měli zkušenosti i se stranickým aparátem působícím v rámci ministerstva vnitra. S postupným vývojem se počet pracovníků skupiny zvyšoval. Ve druhé polovině 60. let dokonce někteří nastupovali k ministerstvu vnitra s tím, že budou vykonávat studijně-analytickou práci, jako např. Jaroslav Moravec nebo Antonín Vávra. Tito lidé si jasně uvědomovali neudržitelnost stávajícího stavu a rozpory mezi proklamovanými tvrzeními a realitou, proto se jejich názory blížily tzv. progresivistům v řadách KSČ, k nimž měli přirozeně blízko.

Jejich snahou také bylo, aby se bezpečnostní služba stala součástí státní správy, a proto prosazovali spolupráci a kontrolu nejen ze strany stranických orgánů, ale i institucí státních, jak bylo deklarováno po skončení druhé světové války. Navíc se snažili o rozšíření spolupráce s dalšími orgány a institucemi, společenskými organizacemi i stranickými orgány. Vzhledem k povaze úkolů měli přístup k (tehdy) nejmodernějším trendům poznání v republice i v zahraničí v daleko větší míře než ostatní, ale i k dokumentům z minulosti, nejen z provenience Bezpečnosti, ale i stranických orgánů. Shromáždili tak materiály jak ze všech složek MV (StB, VB, vojsk MV, vojenské kontrarozvědky, Sboru nápravné výchovy, Inspekce ministra vnitra, civilní obrany, požární ochrany apod.),

38 V roce 1962 mělo dokončené vysokoškolské vzdělání jen 1,5 % zaměstnanců MV, do roku 1966 tento počet vzrostl na 2,9 %. Úplné střední vzdělání s maturitou mělo 9,5 % (1962), resp. 22,8 % (1966) zaměstnanců, střední odborné bez maturity 4,5 %, resp. 6,2 %. Pouze základního vzdělání dosáhlo 75 %, resp. 51,9 % a ani základní školu neukončilo plných 9,5 %, resp. 6,2 % zaměstnanců (šlo o 2728 osob a řada z nich přitom působila ve velitelských funkcích). Různé odborné školy a kurzy MV v roce 1962 mělo 48 % zaměstnanců a o čtyři roky později již 68 %. U politických škol a kurzů (včetně VUML) se tento počet zvýšil z 9 % na 14,5 %. ABS, f. Hlavní výbor KSČ při MV 1969–1989 – neuspořádáno, k. 18, Zápis ze 44. schůze předsednictva HV KSČ, konané dne 23. 1. 1968. Studie o dalším rozvoji vzdělávání příslušníků SNB a SNV na období školních roků 1967–1968 a 1969–1970, nedatováno.

tak bývalých nacistických represivních složek, vlády, Národního shromáždění, ÚV KSČ, Čs. svazu mládeže, MNO, ministerstev spravedlnosti, zdravotnictví, chemického průmyslu, školství, ČSAV, Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky, Ústavu pro technické a ekonomické informace a Generální prokuratury.³⁹ K těmto materiálům zaujali krajně kritický postoj, uvědomili si, že pouze částečné reformy nepomohou a je třeba komplexní změny, usilovali proto o celkové pojetí reformy činnosti ministerstva vnitra. To v té době představovalo moloch, který vedle výkonu bezpečnostní služby, zajišťované Sborem národní bezpečnosti, zastřešoval celou řadu dalších činností. Do jeho kompetence patřily pasová a vízová agenda, vězeňství, požární ochrana, civilní obrana, archivnictví, místní hospodářství (služby, místní výroba, hospodaření s byty a nebytovými prostory), všeobecná vnitřní správa (správní činnost související se subjektivitou státu, s právním postavením osob a s předpisy o dobrovolných organizacích), úkoly spjaté s řízením a kontrolou národních výborů apod. K 31. prosinci 1967 MV zaměstnávalo 44 376 lidí (bez činných záloh). Z tohoto počtu působilo zhruba 20 % u StB a 56 % v útvech VB.⁴⁰ Pracovníci SAS navrhovali řadu z těchto činností přesunout do jiných resortů a z MV učinit nástroj pro řízení bezpečnostní práce. Rychle se začali zaměřovat především na státobezpečnostní činnost, neboť si uvědomovali, že v této oblasti jsou největší problémy. Podle nich mělo být výrazně omezeno sledování vnitřních problematik a zaměření pozornosti zúženo především na západní zpravodajské služby a jejich pomahače, jak bylo oficiálně proklamováno na XII. sjezdu KSČ.

Snahy skupiny se však nezřídka setkávaly s nepochopením a nedůvěrou vedoucích funkcionářů resortu, z nichž většina nastoupila k Bezpečnosti v 50. letech nebo do ní byla vyslána komunistickou stranou, přičemž v obou případech jejich „správné“ politické postoje převažovaly nad odbornými předpoklady. Velká část z nich byla také nějakým způsobem svázána se státobezpečnostními složkami a tím i s nezákonnostmi 50. let. Řada jich proto brala studijně-analytickou práci jako něco, co přinese jen kosmetické a vnější změny, ale prakticky se v činnosti resortu neprojeví. Nešlo tedy jen o nepochopení ze strany některých funkcionářů Bezpečnosti. Velké problémy měla studijní a analytická skupina i s některými stranickými funkcionáři, především z VIII. oddělení ÚV KSČ. Je to vidět i na připomínkách, které vedly k opakovanému

39 Na počátku tzv. normalizace tyto materiály převzala Inspekce ministra vnitra prošetřující činnost Studijního ústavu. Po skončení šetření v roce 1972 část z nich předala organizační a vnitřní správě FMV k archivaci, dnes jsou uloženy v Archivu bezpečnostních složek jako fondy Studijního ústavu a tvoří základní soubor materiálů pro studium činnosti ministerstva vnitra a jemu podřízených složek v 50. a částečně i v 60. letech 20. století.

40 *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.*, f. Sbirka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (dále jen ÚSD, Sb. komise), sign. B16, Informace kádrové a organizační správy o početních stavech příslušníků SNB a SNV k 31. prosinci 1967.

přepřeracovávání připravovaných materiálů, jež byly nakonec často přijaty v jiné podobě, než v jaké byly navrženy, nebo nebyly odsouhlaseny. Oficiálně spolupráce probíhala bez větších problémů, ve skutečnosti tomu bylo jinak, jak se ukázalo na počátku roku 1968. Již zmíněný Jiří Hošek to zpětně komentoval slovy: *VIII. odd[ělení] ÚV [KSČ] vystupovalo vůči nám jako censor a ne jako oponent [... a] slabost argumentace byla nahrazena administrativními metodami práce, což vedlo až ke zmrazení [našich] styků.*⁴¹

Seminář pro vedoucí pracovníky bezpečnostního aparátu

Tyto neshody se nejvíce projevily při organizaci semináře pro vedoucí pracovníky bezpečnostních složek. Jak bylo uvedeno, pracovníci SAS udržovali kontakty s reformními komunistickými ideology a účastnili se také jejich různých kurzů. Nebylo divu, že se záhy mezi nimi objevila myšlenka uspořádat podobný kurz i pro vedoucí pracovníky bezpečnostního aparátu. Získali by tak možnost představit myšlenky vedoucím funkcionářům MV a diskutovat s nimi.⁴² Vedení ministerstva podobnou aktivitu uvítalo, zřejmě mu také byla stranickým vedením doporučována.⁴³

V polovině roku 1965 začaly intenzivní práce na přípravě kurzu. V jeho náplni měly dominovat nejnovější trendy řízení propagované tzv. progresivisty, opakovaly se pojmy jako vědecká organizace a racionalizace práce, značný důraz byl kladen na „mechanizační a automatizační prostředky řízení správy“, tj. na uplatňování počítačů v bezpečnostní práci. Velká pozornost měla být věnována účastníkům kurzu, vybráni měli být vedoucí pracovníci a perspektivní kádry, se kterými se počítalo do budoucnosti. Šlo celkem o 80 lidí, kteří zastupovali celý aparát vnitra – 35 vedoucích součástí centrály ministerstva, 10 funkcionářů vybraných stranických celoučtovarových výborů, 5 zástupců hlavního výboru komunistické strany na ministerstvu vnitra a 30 vedoucích služebních a stranických funkcionářů krajských správ ministerstva vnitra.⁴⁴ Ne všichni vedoucí funkcionáři ale byli pořádání akce v takovém rozsahu nakloněni. Ministr vnitra Josef Kudrna a jeho náměstek Jindřich Kotal se obávali, že několikátýdenní nepřítomnost náčelníků a jejich zástupců oslabí bezpečnostní práci.

41 ABS, f. ÚZK, sign. 1-3/III, Opis výtisku ze zápisu z výroč[ní] čl[enské] schůze ZO KSČ č. 032 – 29. 2. 1968, opis ze dne 16. 9. 1970.

42 Tamtéž, sign. 1-3/I, Vyjádření Stanislava Padrůňka ze 14. 10. 1969.

43 Více viz BARTA, Milan: „Pouze jako materiál k přemýšlení...“ aneb Pokus o vědecké řízení bezpečnostní práce 1966–1968. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Předjaří. Československo 1963–1967*. ÚSTR – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Praha – České Budějovice 2016, s. 257–266.

44 ABS, f. ÚZK, sign. 1-3/II, Návrh funkcionářů, kteří přicházejí v úvahu ve smyslu usnesení kolegia ministra vnitra jako posluchači seminárního kurzu, 17. 12. 1965.

Kurz se konal od 21. února do 27. dubna 1966 v jihočeském Varvažově u Písku. Zahrnoval pět tematických celků: Význam a podíl jednotlivých společenských disciplín na vědecké organizaci práce; Základní problémy státního politického řízení rozvoje společnosti v Československu se zvláštním zřetelem na úlohu státní správy; Organizace, technika a metodika práce vedoucích pracovníků; Používání prostředků moderní organizační a výpočetní techniky a Racionalizace řídicí práce v MV. Přednášky obsahovaly základy filozofie, psychologie, sociologie, kybernetiky, politiky, ekonomie atd. Přednášeli pečlivě vybraní lektoři, jako byli Miloslav Král z Vysoké školy politické, Zdeněk Mlynář z Právnického ústavu Československé akademie věd, Eduard Vopička z Institutu pro národohospodářské plánování, generál Jan Knotek z Výzkumného ústavu ministerstva národní obrany, Jiří Hermach z Filozofického ústavu ČSAV, Jaroslav Klofáč a Jiří Chlumský z Vysoké školy politické, Viktor Knapp z Ústavu státu a práva ČSAV či František Šamalík z Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Přednášky se měly kombinovat s diskusními semináři a samostudiem. Účastníci také dostali předem seznam literatury k předběžnému studiu.⁴⁵

Ať již náplní, obsazením nebo formou, neměla takováto akce v historii československého ministerstva vnitra obdoby. V resortu již dříve probíhala celá řada kurzů a školení, ať již šlo o politická, nebo pracovní témata (většinou se spojovala). Šlo však o akce, které byly často formální a „šité na míru“ formou přednášek, nyní však měla být poprvé uplatněna koncepce, kdy se měly řešit teoretické problémy, a to na základě samostudia a diskuzí.

Tato forma byla pro mnohé účastníky (kteří často patřili mezi ty s nižším vzděláním ve vysokých funkcích) obtížná a těžko stravitelná. K tomu se přidal obsah, který shrnoval teze nastupujících komunistických/reformistických teoretiků, z nichž řada patřila později k hlavním aktérům obrodného procesu. S ním se mnoho konzervativních funkcionářů neztotožňovalo. Přes některé výtky (obtížnost tematiky, teoretizace problémů) byl seminář po skončení oficiálně hodnocen kladně. Oceňovala ho především studijní a analytická skupina, přednášky vyšly formou zvláštního čísla sborníku *Studia, informace, komentáře*.

Uspořádáním semináře však práce SAS přirozeně nekončila. Připravila zprávu o činnosti a dalších úkolech Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy, kterou předsednictvo ÚV KSČ projednávalo a s připomínkami schválilo 26. července 1966. Současně formulovalo základní cíle, kterých se mělo dosáhnout mezi XIII. a XIV. sjez-

45 Tamtéž, f. A 2/2, inv. j. 1281, Uspořádání internátního kursu pro vedoucí funkcionáře MV: „Vědecká organizace řídicí práce“, 13. 12. 1965.

dem komunistické strany a uložilo ministru vnitra do konce roku rozpracovat usnesení do perspektivního plánu vedení ministerstva a prováděcích plánů oborových složek.⁴⁶ To je pro tuto dobu typické. Pro vedení KSČ byla základním pracovním obdobím doba mezi jednotlivými sjezdy, které podle stanov představovaly nejvyšší orgány strany. Zde se volil ústřední výbor (a operativnější předsednictvo), který KSČ řídil v mezidobí a který fakticky působil jako nejvyšší řídicí orgán i pro ministerstvo vnitra (bez ohledu na státní orgány včetně vlády). V praxi se tak uplatňovalo proklamované „řízení bezpečnosti stranou“. Úkol aplikovat výsledky XIII. sjezdu na činnost ministerstva vnitra dostala právě SAS. V roce 1966 také došlo k přetvoření studijní a analytické skupiny ve Studijní oddělení (SO) MV, což představovalo nesporný posun v organizační struktuře ministerstva.

Již 23. května 1966 kolegium ministra vnitra schválilo uspořádání druhého běhu semináře. Konat se měl v lednu až březnu 1967 ve Vestci u Příbrami. Plánoval se jako „komornější“ (a levnější) než první běh, s účastí jen 55 osob, většinou na nižších velitelských funkcích. Vycházelo se přitom z prvního kurzu, témata ani přednášející se v podstatě měnit neměli, obsah se ale očekával kompaktnější a zaměřený na bezpečnostní problematiku. Návrh kurzu byl však dlouho diskutován a předložen kolegiu ministra vnitra ke schválení až v polovině listopadu 1966.⁴⁷ Kolegium nakonec rozhodlo, že se nebude konat internátní formou, ale polointernátně v Praze, že proběhne několik dvoutýdenních soustředění během půl roku. Problémy nebyly jen s termínem, ale i s obsahem, přesněji řečeno s lektory. Zdá se, že obsah prvního kurzu účastníky i VIII. oddělení ÚV KSČ spíše zaskočil a nebyli schopni bezprostředně reagovat. O to více se však zaměřili na plán běhu druhého. Do ofenzivy přešlo hlavně VIII. oddělení ÚV KSČ. Předhazovalo pořadatelům přílišný liberalismus, vyzvalo dokonce účastníky ke kritice kurzu, nelíbila se mu politická témata přednášek, v nichž měly zaznívat „nemarxistické“ a „socialistické společnosti nebezpečné“ teorie.⁴⁸ Ozývaly se i hlasy, zda je z ideových důvodů únosné, aby kurz pokračoval dál. Druhý běh sice začal, konaly se ale jen tři turnusy seminářů a vzhledem k vývoji politické situace na přelomu let 1967 a 1968 rozhodlo vedení ministerstva kurz ukončit, a jeho čtvrtý a pátý turnus již neproběhly.

46 ABS, f. A 1, inv. j. 337, Zpráva o činnosti a dalších úkolech Sboru národní bezpečnosti a Sboru nápravné výchovy, 26. 7. 1966.

47 Tamtéž, f. Sekretariát ministra vnitra III. díl (dále jen A 2/3), inv. j. 43, Uspořádání internátního semináře pro vedoucí funkcionáře MV „Vědecká organizace řídicí práce“, 14. 11. 1966.

48 ABS, f. ÚZK, sign. 1-3/III, Opis výpisu ze zápisu z výroč[ní] čl[enské] schůze ZO KSČ č. 032 – 29. 2. 1968, opis ze dne 16. 9. 1970.

Boj o reformy (1968)

To se však již psal rok 1968 a přicházely změny, dnes známé pod názvem Pražské jaro. Na počátku tohoto dění bylo zasedání ústředního výboru KSČ na přelomu let 1967 a 1968, na němž Antonín Novotný rezignoval na post prvního tajemníka ÚV KSČ a ve funkci ho nahradil Alexander Dubček. Následujícími událostmi ze začátku roku 1968 (nástup reformátorů a aktivizace veřejnosti i médií zbavených strachu z cenzury) bylo vedení ministerstva vnitra zaskočeno a nedokázalo na ně reagovat. Veřejnost, někteří politici i sdělovací prostředky ostře kritizovali MV (a především Státní bezpečnost) za nezákonnosti 50. let i za brutální zásah proti studentům v říjnu 1967⁴⁹ a za to, že mělo sledovat některé Novotného protivníky. Konzervativci ve vedení ministerstva a hlavního výboru KSČ na ministerstvu se k situaci nevyjadřovali a rychle se dostávali do izolace.

I na ministerstvu vnitra se totiž aktivizovaly proreformní síly. Účastníci výroční členské schůze stranických organizací KSČ na MV v lednu a únoru i březnové celouťvarové konference KSČ projevovali větší kritičnost a otevřenost. V naprosté většině vyslovili podporu závěrům lednového zasedání ÚV KSČ a kritizovali vedení resortu i hlavního výboru KSČ a požadovali reformy bezpečnostního aparátu stejně jako úpravy jeho postavení ve společnosti a státní správě a spontánně zasílali vedoucím představitelům státu i komunistické strany řadu dopisů a rezolucí, v nichž vyjadřovali podporu obrodnému procesu.

Stranické organizace i některé útvary ministerstva vnitra začaly vystupovat s požadavky na reorganizaci činnosti resortu, vznikaly nejrůznější komise, které měly zhodnotit dosavadní činnost a navrhnout koncepcí dalšího vývoje. Situace se radikalizovala zejména na I. správě (rozvědka), padly návrhy na právní úpravu jejího postavení a revizi činnosti, vyčlenění z ministerstva vnitra (a tím i ze struktury Státní bezpečnosti) a podřízení přímo předsednictvu vlády. Ani Veřejná bezpečnost nechtěla být spojována s StB, pracovníci Správy nápravné výchovy odmítali plánovaný přesun svého resortu k ministerstvu spravedlnosti a požadovali, aby se vězeňství stalo samostatnou organizační složkou mezi orgány činnými v trestním řízení atd.

49 Dne 31. 10. 1967 vyšli studenti ze strahovských kolejí v Praze do ulic na protest proti opakujícím se výpadkům elektřiny. Na Malé Straně je brutálně rozehnala Veřejná bezpečnost, vnikla i na vysokoškolské koleje, čímž porušila uznávanou akademickou svobodu. Více k tomu viz PAŽOUT, Jaroslav: „Chceme světlo! Chceme studovat!“ Demonstrace studentů z vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově 31. října 1967. *Paměť a dějiny*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 4–13. Vyjádření ministra vnitra Josefa Kudrny ke strahovským událostem vyznělo jako obhajoba zásahu Veřejné bezpečnosti, což vyvolalo ve společnosti další vlnu nevole. Viz KOUDELKA, František – SUK, Jiří: *Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden – srpen 1968). Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, díl 7. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1996, s. 45–50.

Tyto akce „zdola“ nebyly nijak koordinovány ani podporovány vedením resortu, které se ocitalo i pod tlakem „shora“, tedy od stranického vedení. Dne 15. března byl prezident Antonín Novotný nucen odvolat ministra Josefa Kudrnu, v té době se také konala konference HV KSČ, na níž bylo zvoleno nové vedení hlavního výboru reprezentující reformisty.

Mezi 28. březnem a 5. dubnem proběhlo zasedání ÚV KSČ, které rozhodlo o výrazných kádrových změnách v nejvyšších orgánech ústředního výboru i státu a jednomyslně schválilo *Akční program Komunistické strany Československa*, který představoval koncepci reformu, jež měly vést k „modelu socialistické demokracie“. Oddíl *Dělna a kontrola moci – záruka proti libovůli* mj. obsahoval formulaci, že každý občan by měl mít jistotu, že jeho politické přesvědčení, názory a osobní vyznání nemohou být předmětem pozornosti orgánů StB. [Komunistická] *Strana jasně prohlašuje, že tento aparát nesmí být zaměřován a používán k řešení vnitropolitických otázek a rozporů socialistické společnosti.*⁵⁰

Pracovníci Studijního oddělení přirozeně nestáli v tomto dění stranou. Naopak nechyběli prakticky u žádného důležitého rozhodnutí, které v té době bylo v bezpečnostním resortu prováděno. K naplánované činnosti přibyla další, orientovaná podle vývoje politické situace. Vzhledem k provázanosti některých pracovníků skupiny s tzv. progresivisty z řad funkcionářů KSČ patřili asi k nejlépe informovaným lidem na ministerstvu vnitra. Stanislav Padrůněk byl jmenován členem komise mající za úkol prověřit okolnosti případu generála Jana Šejny⁵¹ a pokusů o zneužití armády a Bezpečnosti během prosincového a lednového pléna. Stanislav Padrůněk s Janem Peřinou se také podíleli na koncepční práci související s částí Akčního programu týkající se Bezpečnosti, prokuratury a soudů. Jako podkladový materiál využili převážně dokumenty připravené ještě studijní a analytickou skupinou a obsažené ve výhledu činnosti do roku 1970 a v právě dokončeném novém statutu MV. Tytéž materiály byly potom zaslány i vládní komisi, která v podstatě řešila stejné téma.

Práce na přípravě nové organizace a úkolech ministerstva vnitra nabraly na obrátkách. Řešila se reorganizace, včetně snah o vyčlenění „neústrojných“ součástí resortu (vězeňství, místní hospodářství, archivnictví, doprava a spoje, geodézie a kartografie,

50 *Akční program komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání ÚV KSČ dne 5. dubna 1968.* Svoboda, Praha 1968, s. 31.

51 Jan Šejna (1927–1997) byl členem KSČ od roku 1946. Od roku 1950 působil v armádě v politických funkcích. Udělal rychlou kariéru, stal se nejmladším generálem a poslancem Národního shromáždění a kandidátem ÚV KSČ. Patřil k oporám prezidenta Antonína Novotného v armádě. Když začalo na počátku roku 1968 vyšetřování rozsáhlého obohacování a spekulací s jetelovým semenem (odtud jeho přezdívka „semínkový generál“), uprchl se synem a milenkou do USA. Jeho případ, široce probíraný v médiích, přispěl k další kritice A. Novotného.

Ústřední publikační správa provádějící cenzuru atd.), snaha dostat MV a podřízené součásti pod kontrolu vlády, upřesnění postavení a úlohy jednotlivých složek aparátu SNB (především StB) a zlepšení jejich koordinace, vztahy k ostatním složkám státní správy.⁵² Pracovníci Studijního oddělení přitom často využívali již připravený materiál, v dosud nebyvalé míře se do dění zapojovali i pracovníci jednotlivých součástí bezpečnostního aparátu. Nahrával jim přitom rychlý politický vývoj. Dne 22. března se Antonín Novotný vzdal funkce prezidenta republiky, 30. března byl novým prezidentem zvolen Ludvík Svoboda a 8. dubna byla jmenována nová vláda, v níž měli převahu reformisté.⁵³ Ministrem vnitra se stal Josef Pavel,⁵⁴ který s nabízenou funkcí souhlasil pod podmínkou, že na ministerstvu bude důsledně uváděn ve skutek Akční program KSČ.⁵⁵

Situace v bezpečnostním aparátu přirozeně stála v čele zájmů stranického vedení. Již 30. dubna nový ministr předložil členům předsednictva ÚV KSČ ústní informaci o státobezpečnostní situaci, bylo mu uloženo urychleně připravit koncepci práce resortu a návrhy na některé personální změny.⁵⁶ Dne 6. května Josef Pavel poprvé vystoupil na celostátním aktivu pracovníků svěřeného resortu, kde prezentoval své plány na dalekosáhlou reformu bezpečnostních složek.⁵⁷ Základem jakýchkoliv změn se měl stát Akční program KSČ a z něj vycházející Akční plán ministerstva vnitra, který se začal urychleně připravovat.⁵⁸ Dne 14. května Pavel poslal stranickému vedení podrobnou zprávu o bezpečnostní situaci, zaměřenou především na činnost nepřátelských rozvědek.⁵⁹ I tato zpráva vyšla z pera pracovníků Studijního oddělení.

Takto podrobné dokumenty nemohl přeložit ministr, který byl ve funkci pouze několik týdnů. Základy vznikly ve Studijním oddělení, zbytek zajišťoval sekretariát ministra, který vedl již výše zmiňovaný bývalý pracovník Studijního oddělení Jiří Hošek.

52 ÚSD, Pozůstalost Jiřího Hoška, Materiál pro právní komisi, 1. 2. 1968.

53 Více viz FELCMAN, Ondřej a kol.: *Vláda a prezident. Období Pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968). Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*, díl 8, svazek 1. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 2000.

54 Více k němu viz BÁRTA, Milan: *Josef Pavel. Život a doba*. ÚSTR, Praha 2021 (v tisku); KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*, s. 136–138; GREGOR, Michal: *Josef Pavel a jeho pád. Paměť národa*, 2010, roč. 7, č. 4, s. 82–86; RAJLICH, Jiří – MAJTENYI, David: *Jan Ferák a ti druzí. Českoslovenští interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*. Svět křídel, Cheb 2012, s. 172–174.

55 ÚSD, Pozůstalost Jiřího Hoška, Fakta o událostech a vývoji v ministerstvu vnitra v roce 1968, nedatováno (nejspíše sepsáno v letech 1968–1969), s. 9.

56 *Národní archiv* (dále jen NA), f. KSČ-ÚV, Předsednictvo (dále jen 02/1), 1966–1971, sv. 68, a. j. 84, bod 14, Informace o státně bezpečnostní situaci v zemi, 30. 4. 1968.

57 Bez důvěry veřejnosti nemůže Bezpečnost plnit úkoly. *Rudé právo*, 7. 5. 1968, s. 1–2.

58 ABS, f. Sekretariát náměstka MV plk. Štefana Demjana (A 24), inv. j. 880, Projev ministra vnitra Josefa Pavla na služebně politickém shromáždění příslušníků MV v Praze dne 6. 5. 1968.

59 NA, f. KSČ-ÚV, 02/1, 1966–1971, sv. 66, a. j. 75, bod 15, Dopis Josefa Pavla adresovaný Alexandru Dubčekovi, 14. 4. 1968.

Tyto dvě složky představovaly pevnou oporu Josefa Pavla, pracovala v nich řada lidí, které znal ze svého dřívějšího působení v Bezpečnosti a s nimiž udržoval kontakty i po propuštění z vězení. Zůstával tak informován o nejdůležitějším dění v resortu a udržoval si základní orientaci o jeho potřebách. Můžeme tak bez přehánění prohlásit, že tzv. Pavlovy reformy byly do značné míry připraveny pracovníky Studijního oddělení a nesou jasné stopy jejich názoru na další vývoj ministerstva.⁶⁰

Plány na rozsáhlé změny ovšem nebylo možné řešit se stávajícím vedením ministerstva ani s řadou dosavadních vedoucích funkcionářů resortu (především z řad Státní bezpečnosti). Není proto divu, že krátce po svém nástupu předložil Josef Pavel předsednictvu ÚV KSČ plán na rozsáhlé kádrové změny ve vedení ministerstva. I v tomto případě vycházel z dlouhodobých plánů Studijního oddělení, podle kterých měli do vedení ministerstva přijít noví, nekompromitovaní lidé, teoreticky a vědecky vysoce fundovaní,⁶¹ a z návrhu na uspořádání řídicí práce v ministerstvu vnitra, který byl připraven opět Studijním oddělením.⁶²

Plány na bezprecedentní proměnu a omezení moci Státní bezpečnosti narazily na odpor části reformního politického vedení v čele s předsedou vlády Oldřichem Černíkem. Ten již koncem května předložil předsednictvu ÚV KSČ návrh, v němž počítal s vydělením rozvědky a kontrarozvědky z ministerstva vnitra a zřízením samostatného orgánu Ústřední správa zpravodajské služby.⁶³ Došlo k tomu na nátlak sovětského vedení, cílem mělo být vyjmutí kontrarozvědky z podřízenosti ministra Pavla a její přetvoření v samostatný útvar v čele s náměstkem pro StB Viliamem Šalgovičem, což by v podstatě umožnilo zachovat ji v současném stavu a se stávajícími úkoly. Josef Pavel za vydatné pomoci argumentů Studijního oddělení tomuto tlaku čelil. Jeho pracovníci opakovaně předkládali zprávy, v nichž dokazovali, že kontrarozvědka *je v současné době v kritické situaci* a vyžaduje rozsáhlé reformy.⁶⁴ Přes politické tlaky se Pavlovi také podařilo dosáhnout toho, že se novým prvním náměstkem 21. června 1968 stal Sta-

60 Nutnost reforem ozbrojených složek, ukončení kopírování sovětských vzorů a hledání vlastní cesty se v době Pražského jara neřešily pouze v resortu Bezpečnosti. Připomeňme jen snahy tehdejšího vedoucího VIII. oddělení ÚV KSČ generála Václava Prchlíka o vytvoření nové obranné doktríny ČSSR (blíže viz POVOLNÝ, Daniel: *Vojenské řešení Pražského jara. I. díl Invasze armád Varšavské smlouvy*. Ministerstvo obrany ČR – AVIS, Praha 2008, s. 47–48, 57 a 64) nebo hledání nové koncepce čs. vězeňství (více viz PINEROVÁ, Klára: Šedesátá léta ve vězeňství: sebereflexe, profesionalizace a expertizace. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 17. ABS, Praha 2019, s. 189–215).

61 ABS, f. ÚZK, sign. 1-3/I, Poznatky o činnosti SAS MV (Stud[ijního] ústavu MV) v letech 1964–1969, autor Pavel Kunštát, 27. 8. 1969.

62 ABS, f. A 1, inv. j. 530, Návrh uspořádání řídicí práce v ministerstvu vnitra, duben 1968, blíže nedatováno.

63 NA, f. KSČ-ÚV, 02/1, 1966–1971, sv. 66, a. j. 78, bod 1, Návrh na zřízení Ústřední zpravodajské zprávy, 28. 5. 1968.

64 ABS, f. ÚZK, sign. 1-3/I, Zpráva o morálně politickém stavu některých útvarů StB, červen 1968, blíže nedatováno.

nislav Padrůněk. Pavel se o něj výrazně opíral a počítal s ním jako se svým nástupcem nejen při pokračování reformního kurzu, ale i na místě ministra. Do čela Studijního oddělení MV byl jmenován pplk. Jan Peřina.

Již krátce poté, co vyšel Akční program KSČ, začal se připravovat návrh a časový plán přípravy Akčního plánu MV, který měl zastřešovat reformy resortu. Vedle řady funkcionářů i odborných zaměstnanců jednotlivých součástí MV se na jeho tvorbě podíleli prakticky všichni pracovníci Studijního oddělení. Podle osvědčeného vzoru činnosti i na základě postupu při tvorbě Akčního programu KSČ jako základní článek působily subkomise pro řešení jednotlivých problematik. Výsledky jejich práce byly poté zpracovatelskou komisí, vedenou Janem Peřinou, shrnuty do závěrečné verze a po projednání ve vedení MV v červenci 1968 předány k připomínkování stranickému a státnímu vedení.

Konečná verze Akčního plánu MV byla vydána rozkazem ministra 16. srpna 1968.⁶⁵ Pokud by došlo k jeho praktickému uplatnění, změnila by se činnost celého resortu. Ministerstvo vnitra mělo být přeměněno v ústřední orgán státní vnitřní správy, kontrolovaný vládou a Národním shromážděním, a nemělo být článkem koncentrujícím téměř všechny bezpečnostní složky, jako tomu bylo doposud. Mělo se zabývat koncepčními otázkami činnosti jednotlivých úseků, normotvornou činností a kontrolou práce. Výkonnou činnost mělo přenechat aparátu SNB, přičemž rozvědka byla definována jako samostatný orgán a doporučovalo se podřídit ji přímo vládě, kontrarozvědka se měla zaměřit na obranu před cizími tajnými službami. VB by se soustředila na boj proti trestné činnosti a na ochranu veřejného pořádku, přičemž by úzce spolupracovala s národními výbory. Chystal se také vznik vysoce kvalifikované a technicky náležitě vybavené kriminální služby. Z pravomoci ministerstva se navrhovalo vydělit část bezpečnostní problematiky – vyšetřování, Sbor nápravné výchovy, kontrolu tisku nebo archivní činnost. Tento rozkaz však, vzhledem k událostem, které následovaly, nebyl realizován, resp. ani rozeslán na útvary ministerstva.

Ještě předtím, 1. srpna 1968, bylo Studijní oddělení povýšeno na Studijní ústav ministerstva vnitra.⁶⁶ Mělo se jednat o samostatný útvar podřízený přímo prvnímu náměstkovi Stanislavu Padrůněkovi a nepochybně se měl stát oporou při další práci na reorganizaci MV. Byla do něj navíc začleněna výzkumné pracoviště 1. odboru kádrové a organizační správy MV a Resortní útvar technického rozvoje. Základním úkolem Studijního ústavu zůstala příprava a zpracovávání podkladů pro řešení otázek vývoje MV a jemu podřízených složek, podávání expertiz a oponentur k návrhům koncepčních

65 ABS, f. A 6/4, inv. j. 1140, RMV č. 42 ze dne 16. 8. 1968, vydání akčního plánu ministerstva vnitra.

66 Tamtéž, inv. j. 1132, RMV č. 34 ze dne 24. 7. 1968, zřízení Studijního ústavu ministerstva vnitra.

opatření předkládaných vedení MV a soustředování, vyhodnocování a využívání informací z oborů vědy a techniky důležitých pro činnost ministerstva. V čele i nadále působil osvědčený Jan Peřina. Ten se stal také členem kolegia ministra vnitra.

Resortní útvar technického rozvoje (RÚTR) ministerstva vnitra za svůj vznik vděčil snahám o uplatňování vědecko-technického rozvoje v práci bezpečnostních složek, které doporučily XII. sjezd KSČ a následně usnesení vlády *O zvýšení úlohy vědy a techniky v rozvoji sil ČSR* k 1. březnu 1964. Do léta 1966 patřil k VI. správě MV (správa operativní techniky). Při reorganizaci resortu byl v roce 1966 začleněn do vnitřní správy a přímo podřízen I. náměstkovi. Ve skutečnosti působil relativně autonomně, o čemž svědčila i samostatná základní organizace KSČ (ZO KSČ 032). Vedle zavádění technických novinek (včetně počítačů) do práce MV patřilo do jeho kompetence např. vyřizování zlepšovacích návrhů podaných pracovníky ministerstva či metodické řízení jednotlivých součástí resortu týkajících se technického rozvoje. V srpnu 1968 byl začleněn do nově vytvořeného Studijního ústavu. Také jeho pracovníci se zapojili do probíhajících reforem, od května 1968 do února 1969 připravili pět alternativních návrhů vědecko-technického rozvoje součástí ministerstva. V letech 1965–1966 stál v jeho čele Ing. mjr. Jaroslav Navrátil, v letech 1966–1969 pak Ing. Oldřich Duras.

Od okupace ČSSR vojsky Varšavské smlouvy do ukončení činnosti (1968–1969)

V noci z 20. na 21. srpna 1968 došlo k invazi vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa. Předsednictvo ÚV KSČ většinou hlasů schválilo a vydalo známé prohlášení *Všemu lidu Československé socialistické republiky*, ve kterém intervenci označilo za akt odporující nejen všem zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale i za popření základních norem mezinárodního práva.⁶⁷ V následujících hodinách a dnech se proti okupaci postavila také naprostá většina legálních stranických a státních orgánů a drtivá většina československé veřejnosti. Ministr Josef Pavel se několik dnů skrýval v obavách z internace nebo přímo zatčení sovětskými vojáky (vedle některých vedou-

67 Více viz např. Informace o osudné noci. Co se dělo na posledním zasedání předsednictva ÚV KSČ. *Rudé právo*, zvláštní sjezdové číslo, 22. 8. 1968, s. 3; *Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968: dokumentace*. Academia, Praha 1990, s. 20–24; BENČÍK, Antonín: *Operace „Dunaj“*. Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty. Sešity ÚSD AV ČR, č. 18. ÚSD AV ČR, Praha 1994, s. 115–117; TÝŽ: *Rekviem za pražské jaro. Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968*. Tempo, Třebíč 1998, s. 140–178; MĚCHÝŘ, Jan: Na okraj legendy roku 1968. *Soudobé dějiny*, 1993, roč. 1, č. 1, s. 11–23. Z pamětí účastníků např. HOCHMAN, Jiří (ed.): *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Svoboda-Libertas, Praha 1993, s. 186–197. Příkladem lživých a nedůvěryhodných vzpomínek, popisujících události zorným úhlem jednoho z vůdčích členů kolaborantské skupiny, jsou *Paměti Vasila Bilaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ. II. díl*. Agentura cesty, Praha 1991, s. 104–121.

cích politiků byli zatčeni a mimo území republiky odvezeni i někteří funkcionáři MV, včetně Stanislava Padrůňka a Jiřího Hoška).

Ministr se snažil udržovat spojení s resortem, kde se v prvních chvílích naprostá většina příslušníků postavila proti okupaci a za legální orgány KSČ a státu. Situaci kontrarozvědky ovšem kompromitoval postup skupiny funkcionářů StB kolem Viliama Šalgoviče, která podporovala intervenci. Okupace rozvrátila ústřední aparát ministerstva včetně sekretariátu ministra a resortního informačního systému. Jedním z center spojení ministra s resortem se stal Studijní ústav, jehož pracovníci bez výjimky patřili k odpůrcům okupace.⁶⁸

Jako pro většinu občanů republiky, i pro ně znamenal vstup vojsk naprosté překvapení. V prvních hodinách po okupaci se spontánně scházeli (budova MV na Letné, kde Studijní ústav sídlil, byla obsazena a nebyl do ní umožněn vstup), např. na Staroměstském náměstí, na smíchovském náměstí Sovětských tankistů (od roku 1990 náměstí Kinských) u tanku připomínajícího osvobození Prahy v roce 1945 apod. Snažili se o vyjasnění situace kontaktováním jiných útvarů MV i prostřednictvím městského, okresního a ústředního výboru KSČ, HV KSČ na MV, a to především přes své známé. Bedlivě sledovali rozjitřenou situaci, odpor projevovaný lidmi i státními a stranickými orgány včetně mimořádného sjezdu KSČ. Nepochybně citlivě vnímali ohlas, jaký měla zrádná činnost skupiny kolem Viliama Šalgoviče, proti níž protestovala veřejnost, útvary VB a StB i politická scéna.

Dne 23. srpna našli útočiště u Resortního útvaru technického rozvoje ve Wintrově ulici v Praze-Bubenci. V té době se Janu Peřinovi podařilo kontaktovat ministra Pavla, kterého informoval o dění a od něj převzal pokyny ke sledování situace, vyhodnocování dálkopisných zpráv z krajů a součástí centrály, které mu měl předávat. Ministr projevilo Studijnímu ústavu značnou důvěru, prakticky veškeré informace o dění v resortu totiž získával právě prostřednictvím jeho pracovníků. Poznatky byly dodávány z jednotlivých centrálních útvarů, dálkopisné spojení na regiony zajišťovala správa spojení (VII. správa MV), zapojily se i útvarové výbory a Hlavní výbor KSČ na MV. Z pověření Josefa Pavla připravovali rozkazy ministra vnitra. Např. rozkaz o odvolání Viliama Šalgoviče a jeho společníků z funkcí přečetl Jan Peřina ministrově, který v té době jednal s dalšími členy vlády na Pražském hradě, do telefonu a po odsouhlasení ho nechal rozeslat dálkopisem nebo rádiem všem součastem MV.⁶⁹

68 Činnost Studijního ústavu bezprostředně po okupaci dokumentuje ŽÁČEK, Pavel: Studijní ústav ministerstva vnitra proti okupaci I. Srpen 1968 ve fondech Archivu bezpečnostních složek. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 16. ABS, Praha 2018, s. 355–403.

69 Tento rozkaz byl datován 24. 8. 1968, kdy byl rozeslán k útvarům, pořadové číslo a číslo jedací ovšem získal až 13. 9. 1968. ABS, f. A 6/4, inv. j. 1158, RMV č. 60 ze dne 24. 8. 1968, vyrozumění o odvolání

Vzhledem k tomu, že se budova ve Wintrově ulici nacházela v blízkosti Generálního štábu ČSLA, a panovaly tak obavy z jejího možného obsazení sovětskými vojáky, přesunuli se pracovníci Studijního ústavu 24. srpna na Obvodní oddělení Veřejné bezpečnosti v ulici V. P. Čkalova. Již o den později opět změnili působiště, tentokrát našli azyl ve dvou místnostech na oddělení VB Petřiny. Ministr Pavel pověřil Jana Peřinu zpracováním souhrnné zprávy o situaci na MV a jemu podřízených složkách, určené pro vládu a předsednictvo Národního shromáždění. Peřina zprávu diktoval manželce, která ji přepisovala na psacím stroji. Vzhledem k situaci a nedostatku času nevznikala jako obvykle na základě studia u jednotlivých součástí, jako podklad k ní posloužily zprávy a rezoluce zaslané různými útvary. Není proto zcela vyčerpávající, obsahuje neověřené či nepřesné informace, zato je výstižným dokladem aktuálního stavu ministerstva bezprostředně po okupaci. Již 26. srpna tuto zprávu Josef Pavel předložil vládě a předsednictvu Národního shromáždění, mj. se v ní požaduje okamžité uvolnění budov ministerstva vnitra, propuštění všech internovaných pracovníků a sovětské okupační jednotky jsou žádány, aby přestaly zneužívat příslušníky čs. Bezpečnosti, neboť je tím nutí k trestné činnosti proti vlastnímu státu.⁷⁰

Po návratu čs. delegace z Moskvy, kde byl podepsán neblaze proslulý moskevský protokol, se situace začala pomalu vracet k normálu. Dne 28. srpna došlo k znovuotevření budovy MV na Letné, kam se vrátili i pracovníci Studijního ústavu. K 31. srpnu odešel z funkce ministra vnitra Josef Pavel. Jeho odchod patřil k ústupkům, na které byla čs. delegace nucena přistoupit při jednáních v Moskvě. Na jeho místo nastoupil dosavadní předseda západočeského Krajského národního výboru v Plzni Jan Pelnář.⁷¹ Pracovníci Studijního ústavu pomáhali připravit novému ministru vnitra nástupní řeč, kterou před příslušníky ministerstva vnitra pronesl 9. září. Zpočátku se zdálo, že Pelnář bude v mezích nové situace pokračovat v nastoupeném reformním kurzu. Viliam Šalgovič se totiž nevrátil do funkce náměstka a pokračovaly práce na dokončení akčního plánu.

Nový ministr však nastoupil do resortu s jasnými úkoly. V té době pracovníci Studijního ústavu dokončovali další zprávu o „morálně-politické situaci“ na ministerstvu vnitra, která měla být podrobnější než zpráva předložená vládě 26. srpna. Tímto úkolem je pověřil ještě ministr Pavel. Výsledkem byla zpráva o činnosti MV od 20. do

plk. Viliama Šalgoviče, CSc., z funkce náměstka ministra vnitra, další kádrová opatření a vytyčení bezprostředních úkolů. Srov. Rozhodnutí vlády. Šalgovič zbaven funkce. *Rudé právo*, 25. 8. 1968, s. 2.

70 KOUDELKA, František – SUK, Jiří: *Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden – srpen 1968)*, s. 235–238.

71 *NA*, f. KSČ-ÚV, 02/1, 1966–1971, sv. 80, a. j. 122, bod 2, Zpráva o opatřeních vlády, 28. 8. 1968.

28. 8. 1968, která zdůrazňovala odmítnutí okupace všemi složkami MV.⁷² Zaslána byla i do kanceláře prezidenta republiky, odkud ji ale nový ministr nechal stáhnout.⁷³ Když se 6. září do Prahy vrátil Stanislav Padrůněk, Jan Pelnář ho přijal a během rozhovoru mu nejprve vyjádřil podporu, aby ho vzápětí vyzval k rezignaci.

Pracovníci Studijního ústavu se také podíleli na konečných úpravách Akčního plánu MV (který nakonec ovšem nebyl přijat a v podstatě vyzněl do ztracena), na podkladech souvisejících s plánovanou federalizací Československa, spolupracovali s Generální prokuraturou a předsednictvem vlády na zprávách o incidentech se sovětskými vojáky, připravovali podklady pro veřejná vystoupení ministra atd. Stále větší množství jejich zpráv již ale při svém dokončení neodpovídalo rychle se měnící situaci na ministerstvu, především plánům nového vedení, jehož postoje rychle směřovaly k tzv. normalizaci. Koncem roku 1968 byli pracovníci Studijního ústavu pověřeni vypracováním další zprávy o politické situaci ve SNB a morálně politickém stavu příslušníků. Podle politického vývoje se několikrát měnilo zadání, směřující stále více k obhajobě invaze a jejímu uznání za „bratrskou pomoc“. Nakonec jim bylo zpracování zprávy odejmuto a předáno Inspekci ministra vnitra, která předložila výsledek v březnu 1969.⁷⁴ V té době také došlo v důsledku federalizace Československa k velké reorganizaci ministerstva vnitra, pro studijní a analytickou činnost ve stávající podobě zde již nebylo místo, a tak Studijní ústav zanikl.⁷⁵ Jeho pracovníci byli rozděleni do různých útvarů, řadová zaměstnanci byli většinou přeřazeni k Bezpečnostnímu odboru MV ČSSR, který měl podobné úkoly jako zrušený Studijní ústav. Ani tam ale nevydrželi dlouho. Po několika měsících zpravidla následovalo zproštění výkonu aktivní služby a převedení do neplacené zálohy. Po skončení stranické a pracovní prověrky většinou museli služby ministerstva vnitra opustit. Za pozornost stojí, že toto „mezidobí“ zpravidla trvalo několik let. Nejspíš proto, že tak dlouho ministerstvo prošetřovalo působení aktérů reformního procesu.

Situace se totiž rychle obrátila a již nebyla šetřena činnost těch, kdo v srpnu 1968 podpořili okupaci, ale těch, kdo se proti ní postavili. K tomu se přidaly i otázky hledající kořeny „selhání“ v době Pražského jara. Je třeba přiznat, že pracovníci Studijního ústavu vesměs i tehdy svou činnost obhajovali a argumentovali nutností reformem bezpečnostního aparátu. Někteří se hájili tím, že pouze přebírali podněty stranických

72 ÚSD, Sb. komise, sign. B122, Zpráva o činnosti ministerstva vnitra a jeho výkonného aparátu za období od 20.-28. 8. 1968, 30. 8. 1968.

73 ABS, f. ÚZK, sign. 1-3/II, Vyjádření ke zpracování „Zprávy o činnosti ministerstva vnitra a jeho výkonného aparátu za období od 20. do 28. 8. 1968“, autor Jan Peřina, 16. 7. 1969.

74 ABS, f. A 2/3, inv. j. 189, Zpráva o morálně politickém stavu příslušníků MV, 13. 3. 1969.

75 ABS, f. A 6/4, inv. j. 1194, RMV ČSSR č. 9 ze dne 3. 3. 1969, organizace, spisové značky a krycí označení útvarů MV ČSSR, útvarů jeho výkonného aparátu a útvarů služeb.

nebo vědeckých pracovníků, a tedy že v *postupném a nekritickém přijímání názorů a postojů některých vědeckých pracovníků je skryta z velké části i osobní názorová krize a ideový debakl mnohého z pracovníků...*⁷⁶ Není proto divu, že většina z nich musela službu u ministerstva vnitra v době čistek na počátku 70. let opustit. Část z nich se pak během tzv. normalizace dostala pod kontrolu bývalých kolegů ze Státní bezpečnosti, která se rychle vrátila k modelu represivní složky. Vyvrcholení postihu představoval návrh analyticko-dokumentačního oddělení Inspekce ministra vnitra, jehož úkolem bylo *prověřovat a dokumentovat poznatky o protiprávním jednání příslušníků SNB činných na federálním ministerstvu vnitra včetně těch, kteří pro své nesprávné politické postoje v roce 1968–1969 ze služeb SNB odešli; předávat zdokumentované poznatky svědčící o tom, že byl spáchán trestný čin, k zahájení trestního stíhání.*⁷⁷ V únoru 1972 navrhlo zahájit trestní stíhání pěti bývalých představitelů ministerstva vnitra v čele s Josefem Pavlem (dále pracovníků bývalého Studijního oddělení Stanislava Padrůňka, Jana Peřiny, Jiřího Hoška a Josefa Vlčka).⁷⁸ Nové Husákovo vedení KSČ – a co je možná důležitější, ani stranické vedení v Moskvě – však již tehdy nemělo zájem na politických procesech s vedoucími funkcionáři roku 1968, a celá věc tak byla v tichosti ukončena. Našli se však i takoví, kteří se v průběhu Pražského jara příliš neangažovali nebo se jim podařilo svou činnost obhájit a na ministerstvu vnitra mohli zůstat. Patřil mezi ně i Pavel Kunštát, který působil v původní studijní a analytické skupině od jejího začátku. Dokonce byl vyslán do kurzu při Vysoké škole politické ÚV KSČ a byly mu prominuty kvalifikační předpoklady na vzdělání, když byl jmenován zástupcem náčelníka Organizační a vnitřní správy, kde zpracovával podobná témata jako před rokem 1968. Možná i proto, že během prověrek na počátku 70. let ochotně vypovídal proti svým bývalým kolegům...

Někteří z tehdejších reformátorů se po pádu komunistického režimu (např. Stanislav Padrůněk či Jiří Hošek) k ministerstvu vnitra vrátili. Jejich přístupy a plány se však již příliš rozcházel s naprosto odlišnou situací začátku 90. let, a většina z jeho služeb zase brzy odešla.

76 ABS, f. ÚZK, sign. 1-3/I, Poznatky o činnosti SAS MV (Stud[jijního] ústavu MV) v letech 1964–1969, autor Pavel Kunštát, 27. 8. 1969.

77 ABS, f. Sekretariát ministra vnitra VI. díl (A 2/6), inv. j. 18, RMV č. 18/1971 ze dne 14. 4. 1971, ustavení, zaměření a působnost analyticko-dokumentačního oddělení inspekce ministra vnitra ČSSR.

78 BÁRTA, Milan: *Inspekce ministra vnitra v letech 1953–1989. Výběr dokumentů*. ÚSTR, Praha 2009, s. 248–257.

Úvaha na závěr

Reformní tendence bezpečnostního aparátu nelze zveličovat. Pravdou zůstává, že se na jejich přípravě podílel tým vysoce kvalifikovaných odborníků z nejrůznějších součástí aparátu ministerstva vnitra ve spolupráci s tehdejšími předními teoretiky. Ministerstvo vnitra mělo výrazně omezit své aktivity a řadu činností předat dalším resortům. Přiblížilo by se tak podobě, v jaké působí dnes. Otázkou však zůstává, zda v dobové konstelaci vůbec existovala šance na prosazení podobného modelu. I v případě, že by nedošlo v srpnu 1968 k invazi vojsk Varšavské smlouvy a okupaci Československa, by prosazení těchto snah naráželo na řadu problémů. A to jak ve vlastním resortu, tak na politické scéně obecně. Střety uvnitř Bezpečnosti do značné míry odrážely rozpor mezi „starými“ kádry, reprezentujícími stávající stav, a „mladými“, prosazujícími změny. Ne nadarmo se za ministra Pavla postavil tzv. Aktiv mladých příslušníků StB.⁷⁹ Právě v činnosti StB se měly reformy odrazit nejvíce, zde také narazily na největší odpor. Tato složka byla přitom politickým vedením považována za jednu z opor režimu. Navíc, ačkoliv v ostatních součástech bezpečnostního aparátu nutnost reformem uznávala většina jeho příslušníků, značně se lišily jejich představy o míře a rozsahu změn. Po krátkém období vzepětí euforie a iluzí se u řady z nich pod tlakem existenčních nejistot a personálních změn dostavilo vystřízlivění. Josef Pavel to vystihl slovy: *Je to jako ve společnosti. Na jedné straně je touha po demokracii a na druhé obava.*⁸⁰

Otázkou také zůstává, jak hluboké reformy by tehdejší vládnoucí komunistická garnitura dovolila. Již v roce 1968 se snahy o zákaz kontrarozvědného rozpracování tzv. vnitřních problematik setkávaly s nepochopením a nedůvěrou mnoha čelných představitelů moci (a to nejen z řad bývalých konzervativních příznivců Antonína Novotného, ale i předních reformistů), kteří si prostě nedokázali představit, že by nedostávali pravidelné informace o situaci v republice, na něž byli zvyklí a které tvořily důležitou část jejich informačních zdrojů. Nabízí se také zamyšlení nad pohledem předních komunistických protagonistů Pražského jara na úkoly Bezpečnosti, především té Státní. Sledujeme-li jejich reakce na reformní události v ministerstvu vnitra, dostáváme se k otázce, do jaké míry byli vůbec ochotni či schopni změny akceptovat a jak daleko by je nechali dojít. Vůči Pavlovým snahám se vytvářel blok „realistů“ v čele s předsedou vlády Josefem Černíkem, který se snažil reformy výrazně omezit. Vliv Moskvy byl zde přitom jen jedním z motivů, byť důležitým.

⁷⁹ *Sedm pražských dnů*, s. 68.

⁸⁰ *ÚSD, Pozůstalost Jiřího Hoška, Fakta o událostech a vývoji v ministerstvu vnitra v roce 1968*, nedatováno (nejspíše sepsáno v letech 1968–1969), s. 12.

Je třeba zdůraznit, že ani pracovníci Studijní a analytické skupiny v duchu reformního komunismu neuvažovali o zpochybnění vedoucí úlohy KSČ. Jejich snahou bylo jakési zrovnoprávnění nejvyšších stranických a státních orgánů při řízení bezpečnostního aparátu. Projevilo se to i úzkou spoluprací s generálem Václavem Prchlíkem, který usiloval o reformy v pojetí armádní doktríny, nebo s nově zřízeným branně bezpečnostním výborem Národního shromáždění. Reformátoři se tak možná snažili najít ve státním aparátu oporu proti stranickému vedení.

Praktické provádění reforem bylo navíc příliš svázáno s osobou Josefa Pavla a je otázkou, zda by jeho následovník na postu ministra dokázal (pokud by vůbec chtěl) v nastoupeném kurzu pokračovat. Všem těmto úvahám učinila konec invaze vojsk Varšavské smlouvy 21. srpna 1968. Proti reformám a změnám se prosadily „konsolidace“ a „normalizace“. Před historiky tak stojí řada témat, která mohou obohatit nejen historiografii o bezpečnostních složkách, ale i o Pražském jaru a potažmo i o celých dějinách Československa druhé poloviny 20. století.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

- f. Hlavní výbor KSČ při MV 1969–1989 – neuspořádáno
- f. Organizační a vnitřní správa FMV II. díl (A 6/2)
- f. Organizační a vnitřní správa FMV IV. díl (A 6/4)
- f. Sekretariát ministra vnitra II. díl (A 2/2)
- f. Sekretariát ministra vnitra III. díl (A 2/3)
- f. Sekretariát ministra vnitra VI. díl (A 2/6)
- f. Sekretariát náměstka MV plk. Štefana Demjana (A 24)
- f. Studijní ústav MV (A 1)
- f. Ústřední zpracovatelská komise MV ČSSR (ÚZK)

Národní archiv

- f. KSČ-ÚV, Předsednictvo (02/1)

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Pozůstalost Jiřího Hoška

Sbírka Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970

Literatura

Akční program komunistické strany Československa přijatý na plenárním zasedání

ÚV KSČ dne 5. dubna 1968. Svoboda, Praha 1968

BÁRTA, Milan: *Inspekce ministra vnitra v letech 1953–1989. Výběr dokumentů.* ÚSTR, Praha 2009

BÁRTA, Milan: *Josef Pavel. Život a doba.* ÚSTR, Praha 2021 (v tisku)

BÁRTA, Milan: Moucha v pavučině. Kariéra Jiřího Hoška v komunistickém ministerstvu vnitra. In: *Sborník archivu bezpečnostních složek*, č. 10. ABS, Praha 2012, s. 143–169

BÁRTA, Milan: „Pouze jako materiál k přemýšlení...“ aneb Pokus o vědecké řízení bezpečnostní práce 1966–1968. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Předjaří. Československo 1963–1967.* ÚSTR – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Praha – České Budějovice 2016, s. 257–266

- BENČÍK, Antonín: *Operace „Dunaj“. Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty. Sešity ÚSD AV ČR, č. 18. ÚSD AV ČR, Praha 1994*
- BENČÍK, Antonín: *Rekvie m za pražské jaro. Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968. Tempo, Třebíč 1998*
- FELCMAN, Ondřej a kol.: *Vláda a prezident. Období Pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968). Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 8, svazek 1. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 2000*
- GREGOR, Michal: Josef Pavel a jeho pád. *Pamět národa*, 2010, roč. 7, č. 4, s. 82–86
- HOCHMAN, Jiří (ed.): *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka. Svoboda-Libertas, Praha 1993*
- KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci. ÚSTR, Praha 2009*
- KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc. Barrister & Principal, Brno 2008*
- KOKURIN, A. I. – PETROV, N. V.: *Lubjanka: VČK – OGPU – NKVD – NKGB – MGB – MVD – KGB. 1917–1991. Spravočník. Fond Demokracija, Moskva 2003 – viz také <https://lib.memo.ru/media/book/3985.pdf>*
- KOTÁSEK, Jiří – ŠKODA, Kamil: *Teorie vzdělávání dospělých. Vybrané kapitoly. SPN, Praha 1966*
- KOUDELKA, František – SUK, Jiří: *Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden – srpen 1968). Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 7. ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1996*
- MĚCHÝŘ, Jan: Na okraj legendy roku 1968. *Soudobé dějiny*, 1993, roč. 1, č. 1, s. 11–23
- MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Krem lu. Mladá fronta, Praha 1990*
- Paměti Vasila Bilaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ. II. díl. Agentura cesty, Praha 1991*
- PAŽOUT, Jaroslav: „Chceme světlo! Chceme studovat!“ Demontrace studentů z vysokoškolských kolejí v Praze na Strahově 31. října 1967. *Pamět a dějiny*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 4–13
- PINEROVÁ, Klára: Šedesátá léta ve vězeňství: sebereflexe, profesionalizace a expertizace. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 17. ABS, Praha 2019, s. 189–215
- POVOLNÝ, Daniel: *Vojenské řešení Pražského jara. I. díl Invaze armád Varšavské smlouvy. Ministerstvo obrany ČR – AVIS, Praha 2008*
- RAJLICH, Jiří – MAJTENYI, David: *Jan Ferák a ti druzí. Českoslovenští interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939. Svět křídel, Cheb 2012*
- RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce. Svoboda, Praha 1966*

- Sedm pražských dnů. 21.–27. srpen 1968: dokumentace.* Academia, Praha 1990
- SOMMER, Vítězslav: Manažerská odysea. Teorie řízení v Československu v padesátých až osmdesátých letech 20. století. *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 3, s. 285–310
- Studie, informace, komentáře*
- TOMEK, Prokop: Kariéra a pád ministra vnitra Rudolfa Baráka. In: *Sborník Muzea Blansko 2006*. Muzeum Blansko, Blansko 2007, s. 17–36
- TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Vyšehrad, Praha 2009
- ŽÁČEK, Pavel: Studijní ústav ministerstva vnitra proti okupaci I. Srpen 1968 ve fondech Archivu bezpečnostních složek. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 16. ABS, Praha 2018, s. 355–403